

**ESTUDI DELS MATERIALS DEL
JACIMENT IBÈRIC DEL
TURÓ DE MONTGAT**

**David Bea Castaño
Elisabet Chimisanas**

Montgat, 26 de juliol de 2002

EQUIP DE TREBALL

Realització de l'Estudi: David Bea i Castaño
Elisabet Chimisanas Mateu-Alsina

Il·lustracions: Neus Marsà Griset
Mariona Valldepérez Ayxendri

Planimetria: Mariona Valldepérez Ayxendri

Fotografia: Abelard Chimisanas i Julià

Assessorament històric: Abelard Chimisanas i Julià.

Col·laboració científica: Dr. Jordi Juan i Tresserras (investigador adscrit a la
Universitat de Barcelona)
Dr. Jordi Diloli i Fons (Professor Àrea Història Antiga
Universitat Rovira i Virgili de Tarragona)

Disseny: Anna Vergés i Xirinachs

ÍNDEX DE L'ESTUDI DELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS TURÓ DE MONTGAT

	Pàgines
1. INTRODUCCIÓ	
1.1 El Turó de Montgat i l'entorn geogràfic	1
1.2 Història de les investigacions	9
1.3 Antecedents històrics	14
2. ESTUDI DELS MATERIALS DEL TURÓ DE MONTGAT	
2.1 Materials de les prospeccions antigues	21
2.2 Les campanyes de 1987-1990	29
2.3 Estudi dels materials arqueològics	41
2.4 Conclusions	62
2.5 Bibliografia	69
2.6 Links sobre món ibèric i arqueologia del Maresme	82
3. APÈNDIX	
3.1 Apèndix 1: Inventaris	83
3.2 Apèndix 2: Dibuixos	104
3.3 Apèndix 3: Planimetria	130
3.4 Apèndix 4: Fotografies	150
3.4.1. Vistes generals del Turó de Montgat	
3.4.2. Evolució històrica de la imatge del turó	
3.4.3. Vistes de les cates i dels treballs d'excavació 1987-88	
3.4.4. Materials antics dipositats a l'Ajuntament de Montgat	
4. ANNEX	
4.1 Marc cronoespaial del món ibèric a Catalunya	173
4.2 Característiques generals de la cultura ibèrica	179

1. INTRODUCCIÓ:

- 1.1. El Turó de Montgat i l'entorn geogràfic
- 1.2. Història de les investigacions
- 1.3. Antecedents històrics

1. INTRODUCCIÓ

1.1. El Turó de Montgat i l'entorn geogràfic

El Turó de Montgat és, com el seu nom indica, un turó d'uns 40,58 metres que es troba situat dins el terme municipal de Montgat, porta d'entrada a la comarca natural d'El Maresme, a 12 km al nord-est de Barcelona tot seguint el trajecte marcat per la línia de la costa de la via fèrria, de Barcelona a Mataró. De fet, el turó va ser foradat precisament per deixar passar el ferrocarril al 1848. Les seves coordenades són 5°57'56" de longitud i 41°27'55" de latitud, segons el mapa UTM de la Corporació Metropolitana de Barcelona (FREIXA et alii 1991:35).

Fig.1 Mapa de situació del Turó de Montgat

Pel que fa a la seva constitució geològica podem considerar que aquesta és molt poligènica. Està conformat, per una banda, per una base de pissares silúriques (roques metamòrfiques), molt plegades amb calcàries devonianes en el seu sector nord, mentre que al sud, el sauló i les calcàries triàsiques (roques sedimentàries) són les altres components bàsiques de la seva estructura tal com ens indica Juan Vicente Castells en el seu estudi de la flora miocènica del Turó de Montgat (CASTELLS 1971: 338), junt amb una potent formació calcària la costat est. Aquests dipòsits calcaris són els que caracteritzen en major mesura el període en què es va formar el turó, durant una de les fases de l'Era Primària.

Una característica important que es pot observar a la banda de mar, a la zona de la pedrera és un parell de discs eruptius de força potència que travessen els dipòsits calcaris. Es tracta de roques porfíriques molt alterades que, segons Depage i Solé, és probable que pertanyin a una de les fases eruptives que acompanyaren l'orogènesi herciniana durant el Paleozoic, que va començar fa uns 570 milions d'anys (DEPAGE-SOLÉ 1934: 139).

Posteriorment, durant l'Era Secundària o Mesozoic (període de transició que abarca des dels 230 milions i els 65 milions d'anys en què comença l'era Terciària o Cenozoic) es produeix un moment de sedimentació gairebé ininterromput, molt constant, que forma una capa de conglomerats amb còdols grossos rogencs de la base del Triàsic (granet, pissarres metamòrfiques, lidita, carbonífers i calcàries de patina blanca, que s'observen a la boca nord del túnel del Turó de Montgat) empastats per una mena de ciment sorrenc i argilós to vermellós. Aquest període de l'Era Secundària està representat per gresos, calcàries i margues que posteriorment es varen plegar a l'Era Terciària, dins el període pliocènic (FREIXA et alii 1991: 35-36).

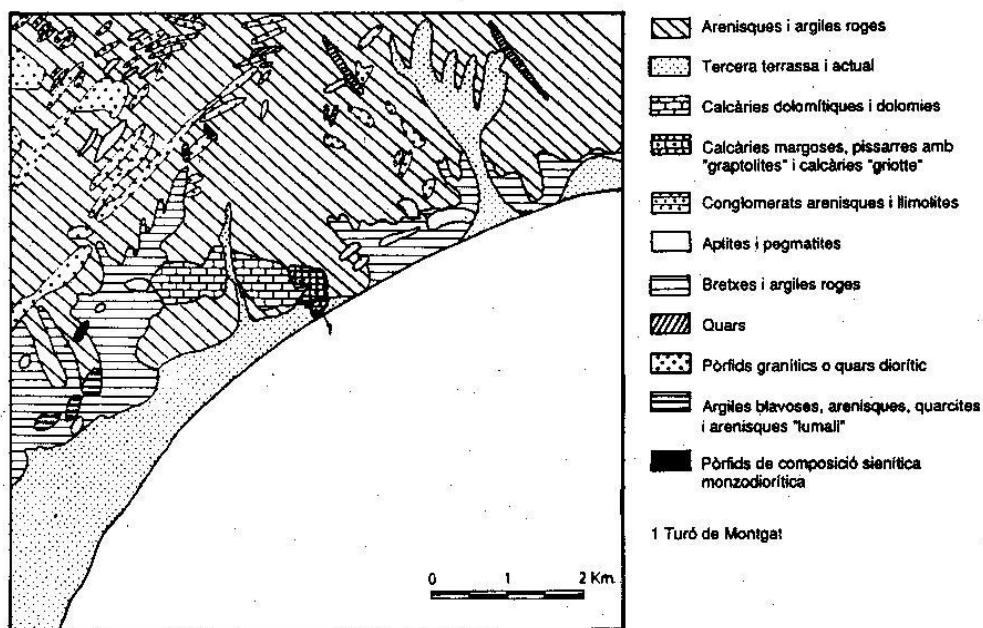

Fig. 2: Composició geològica d'el Maresme.

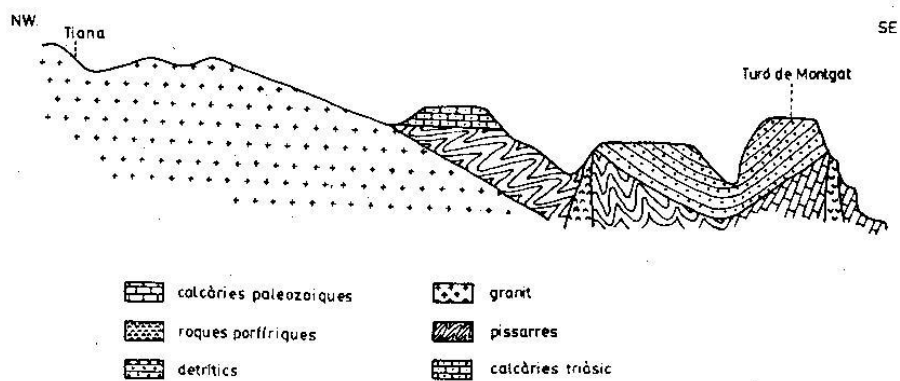

Fig. 3: Tall geològic del Turó de Montgat.

El Turó de Montgat ha tingut una importància vital des del punt de vista estratègic ja des de l'antiguitat. Per la seva situació va ser considerat la fita orogràfica que assenyalava el límit de llevant del que va ser el corregiment de Barcelona pel Decret de Nova Planta (1716). Malgrat que, per diverses causes, actualment la seva altitud és menor, es creu que originalment fou d'uns setanta metres i sobresurt en un tram de costa relativament plana i sorrenca i desplaçada cap a l'interior, sent els dos extrems d'aquesta "badia" el Turó de Montgat al nord i Montjuïc al sud.

Molt s'ha parlat del turó de Montgat al llarg de la història. Alguns autors l'assimilen al "Promontorium Lunarium" de Ptolomeu, que situa entre Badalona i Mataró (PTOLOMEU, s.II dC). Molts han estat els estudiosos que han tractat aquest tema: MARCA, 1688; FLÓREZ, 1747; MASDEU, 1783; PELLICER, 1887; SOLER, 1890; SERRA-RÀFOLS, 1928; CUBELLS, 1932; CASTILLO, 1939; FONT i CUSSÓ, 1933; ALMAGRO - SERRA-RÀFOLS - COLOMINES, 1945 etc, si bé també alguns altres ho han posat en dubte (SCHULTEN 1959: 326-327). Sembla ser, però, que aquesta teoria ha tingut més partidaris que detractors. És en aquest promontori que coincideix amb el Turó de Montgat on s'han trobat restes ibèriques i romanes i inclús alguns investigadors veuen probable l'existència d'una fase d'ocupació de Camps d'Urnes (1100-600 a.n.e.).

Per tot això, el Turó de Montgat es considera un lloc important, no tan sols pels vestigis arqueològics que conté, sinó també per la seva configuració per la qual ha estat identificat per diversos historiadors, com ja s'ha dit, com el "Promontorium Lunarium", basant-se en l'enumeració que dona Ptolomeu dels accidents geogràfics de la costa: "*Baetulo, Promontorium Lunarium, Ailuron*", és a dir, Badalona, Montgat i Mataró (RIBAS 1975).

Fig. 4. Mapa publicat per Mercator l'any 1578 basat en Ptolomeu on apareix el *Promontorium Lunarium*

Les primeres interpretacions sobre les restes del Turó es dirigiren a entendre'l com a santuari ibèric dedicat a la lluna (PELLICER 1887: 30-32), possibilitat que es presentava per l'existència de cultes luni-solars en el poblament ibèric (ALEMAO-LÒPEZ 1990), com podria ser el cas del santuari reconegut per alguns autors a Mont Aguilar (Montigalà) on va ser trobada una ara romana amb una inscripció dedicada al Sol (CUYÀS 1976: 130), el de l'estel·la solar del Turó de Mas Boscà (Badalona) o també l'estel·la ibèrica de Can Peixau (Badalona) (CUYÀS 1976: 130-131).

El culte lunar el documenta ja Estrabó en el segle I a.n.e. Segons aquest geògraf i historiador, els celtíbers i les tribus del nordoest adoraven la lluna i celebraven durant el pleniluni festes nocturnes amb danses (ESTRABÓ III, 3, 7). De la mateixa manera, Cuyàs veu molt probable que aquestes mateixes celebracions es fessin també al nordest, com podria ser el cas del Turó de Montgat (CUYÀS

1976: 116) malgrat que ara per ara no es pot documentar científicament res que corrobori aquesta teoria.

El que sí podem afirmar és el fet de la importància d'aquest jaciment en el sentit de la seva connexió tan visual com territorial amb d'altres assentaments de la zona. La comunicació del poblat amb altres establiments ibèrics es realitzava pel "Camí del Mig" que després derivà en un tram de la Via Augusta romana i que encara conserva el seu traçat antic en alguns punts de la vila de Montgat. Aquest camí, després de travessar les rieres de Canyet, Matamoros o Torrent de la Font, i de Tiana, seguiria fins a can Regent, i des d'allí pujaria pel corriol que conduiria al Turó de Montgat, comunicant-lo així amb el Turó d'En Boscà (CUYÀS 1976: 134). Per altre costat, la continuació d'aquest camí del Mig cap al sud comunicaria el poblat del Turó d'En Boscà amb el de Puig Castellar, arribant al riu Besòs. De la mateixa manera, el Turó de Montgat estaria comunicat també amb el poblament de la Serralada Litoral a través d'un tram que sortiria del Camí del Mig i que coincidiria amb l'anomenat Camí Vell de Tiana, endinsant-se a l'interior del Vallès pel coll de la Conreria.

En època ibèrica, el Turó de Montgat era molt més esquerp pel vessant de Mataró que no pas pel de Barcelona amb la qual cosa aquest darrer era el més apte per a la construcció d'habitatges (CUYÀS 1976: 132-136). Pel que fa als recursos d'aigua la zona que envolta el turó n'era rica. Les planes cultivables són fèrtils a les petites valls que formen les rieres, que permeten un conreu de regadiu encara que tradicionalment la zona fou explotada fins al segle XIX pels conreus de la vinya, l'olivera i els cereals. La pesca tenia un pes especial, recordem les nombroses restes malacològiques de litoral trobades a les excavacions del Turó de Montgat (tal com es pot apreciar als inventaris arqueològics), així com també al Turó d'En Boscà (Badalona) i al Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet).

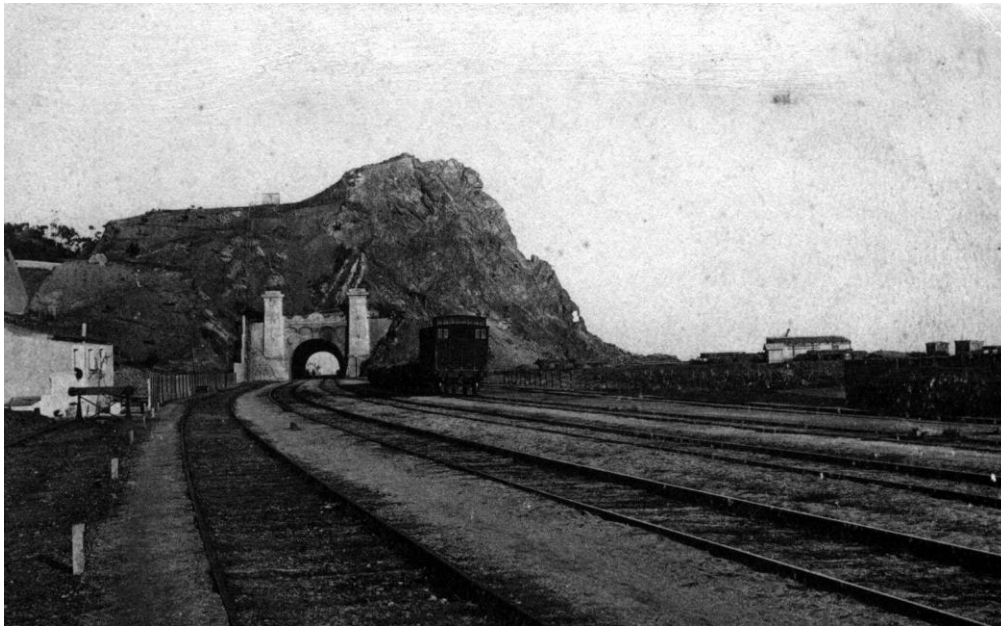
Malgrat la importància, a molts nivells, del Turó de Montgat, i potser també a causa d'aquesta mateixa importància, podem dir que el seu jaciment ha estat molt afectat per l'acció antròpica que ha provocat la desaparició de bona part de la seva superfície. La construcció al 1848 del primer túnel ferroviari de l'estat espanyol va causar la destrucció de la vil·la romana de Ca N'Alsina, situada als peus del turó. Les obres de la carretera N-II, sobre l'antic Camí Ral o Camí de França el va seccionar en dos, el que actualment coneixem com a Turó de Montgat i el turó de Can Piqué o Can Garandini. Per altra banda, la pedrera que va funcionar per l'extracció de calç i graves per a la construcció de la via fèrria el va anar malmetent durant anys fins que no fou aturada la seva activitat, a mitjan del segle XX (MATEU 1980). De la mateixa manera les posteriors obres d'ampliació de la N-II ocasionaren la destrucció d'un camp de sitges, algunes de les quals eren visibles al límit de les trinxeres fins no fa gaire anys. La construcció del mirador al cim del turó, l'any 1976, en commemoració del centenari del Centre Excursionista de Catalunya, fou una de les darreres actuacions que han afectat el que quedava del poblat ibèric. Per bé que no hem d'oblidar les relativament recents actuacions de la RENFE, durant el mes de febrer de 1988, que va efectuar una trinxera sense cap mena de control arqueològic al vessant sud del turó deixant al descobert restes materials recollides posteriorment pels arqueòlegs Albert Freixa, Vicenç Moreno i Jordi Juan.

L'acció de l'erosió natural, per la manca de vegetació, també ha influït negativament provocant l'esllavissament de terres i materials sobretot als cingles de la pedrera, a la trinxera de la N-II i per descomptat a la mateixa rasa efectuada per la Renfe.

En resum, els danys ocasionats, en major mesura per l'acció antròpica però sense oblidar tampoc els factors naturals, al llarg del temps han estat notables ja que han provocat la desaparició de tota la façana litoral del turó, del Castell de Montgat i de les nombroses restes que corresponien al poblat ibèric.

A les fotografies següents es pot apreciar la destrucció de bona part de la superfície del turó. Entre elles només hi ha una distància temporal de menys d'un segle però en realitat la distància entre les dues fotografies és inmensa i insalvable. Ja no és possible recuperar tot el que s'ha perdut però sí que és possible mantenir el que ens resta, un part molt important del passat de Montgat.

Il·lustració núm.1: Vista de la cara sud del turó de Montgat d'inicis del segle XX

Il·lustració núm.2: Vista aèria del turó de Montgat de la dècada dels 90 del segle XX on s'aprecia l'escapçament d'aquest a causa de la pedrera

1.2. Història de les investigacions històrico-arqueològiques

El Turó de Montgat ha estat el jaciment de la vila més afectat per la recerca constant de troballes arqueològiques per part d'aficionats i entitats excursionistes principalment, fins que al 1987 els arqueòlegs Albert Freixa, Vicenç Moreno i Jordi Juan, portaren a terme una sèrie de campanyes arqueològiques.

Ja des d'antic, els historiadors (Estrabó, Ptolomeu etc.) ens han parlat de la importància estratègica del Turó de Montgat amb les conseqüències que tot això comporta a efectes de poblament . Però no és fins a mitjan segle XIX que comença a estudiar-se la historiografia clàssica i és llavors quan aquesta ens proporciona una sèrie de referències històriques i a la vegada arqueològiques que documenten l'existència d'un poblament al cim del turó. És en aquest moment que Pascual Madoz esmentà que *“debió antiguamente existir en este término una población numerosa y mercantil, por las ruinas que se ven de dos extensos cementerios, vestigios de edificios, con hornos de cal y ladrillos, y otras particularidades como el pedazo de muelle con argollas de hierro para amarrar embarcaciones que descubrió en la playa un fuerte temporal”* (MADOZ 1848: 285) i també fou durant aquestes dates que començà a explotar-se el turó de Montgat com a pedrera, fet que va provocar la troballa de tot un seguit de materials probablement atribuïbles a la cultura ibèrica, gràcies a les dades aportades pels mateixos treballadors de la pedrera (CUYÀS TOLOSA 1976: 135).

A finals de segle XIX també s'esmentà l'aparició de *“monedas romanas, tégulas y cerámica antigua”* (PELLICER 1887: 30-32). És precisament en aquest moment quan s'enderroquen les restes del castell de Montgat (1880-85), que feia fins aleshores de telègraf òptic (ALBERTI, 1935; i quan, segons testimoni del capatàs de la pedrera, el senyor Francisco Zaragoza, sota la torre del telègraf es trobaren enterrades, a no gaire profunditat, algunes àmfores buides, possiblement

ibèriques (CUYÀS TOLOSA 1976: 135). El “castell” *“constava d’una torre quadrada d’uns dos cossos d’amplada i uns dos pisos d’alçada, amb la porta d’entrada de cara a Badalona i davant una placeta força espaiosa. Hi havia un camí que partia de la carretera y enllaçava amb un altre que pujava des de la via ferrada i moria al peu del “castell””* (CUYÀS TOLOSA 1976: 136-137)

A inicis del segle XX, per la banda de mar, es documentà també una sitja descoberta per Josep Ferrer, també treballador de la pedrera, que recollí a més a més una moneda que per la descripció que en va fer podia ser també ibèrica (CUYÀS TOLOSA 1976: 135).

L’any 1933 el senyor Cuyàs amb Ricard Py, vistes les notícies de les troballes realitzades fins al moment, varen dur a terme una prospecció arqueològica sobre el terreny per determinar la possible existència d’un poblat ibèric. En aquesta prospecció es recolliren diversos fragments de ceràmica ibèrica i romana. Més tard hi tornaren amb altres membres de la Secció d’Arqueologia i Història de l’Agrupació Excursionista de Badalona, entre els quals cal destacar el senyor Font i Cussó, i hi localitzaren tres sitges suposadament d’enterrament que es van veure afectades en el curs de les obres d’eixamplament de la carretera de França pels obrers (FONT i CUSSÓ 1933; CUYÀS TOLOSA 1976: 134).

Posteriorment, al 1949, el Centre Excursionista “Els Blaus” de Sarrià efectuà també una prospecció durant la qual es recolliren diversos fragments de ceràmica campaniana (un fons de vas amb una empremta de color rogenc amb vuit palmetes) entre d’altres fragments, a més d’una amforeta i una nansa senzilla de ferro (CUYÀS TOLOSA 1976: 135).

Durant els mesos d’abril i maig del mateix any 1949, el senyor Cuyàs i altres membres de l’Agrupació Excursionista de Badalona continuaren les prospeccions. Hi trobaren una altra sitja prop de les tres excavades

anteriorment. Aquesta sitja estava gairebé intacta, només presentava un escapçament, tenia un metre de fondària i vuitanta cinc centímetres d'amplada. La seva situació a sols uns vint centímetres del cingle, determinà que les tasques d'excavació fossin dificultoses. Aparegueren també fragments de dos exemplars d'àmfora ibèrica, tots dos fragments amb restes de cendra, part d'un *kalathos*, fragments de ceràmica ibèrica pintada, una agulla d'os, un fons d'àmfora d'ofrena, un gerro amb restes de pintura vermella, una tassa de color negre matisat, dues tapadores d'urna funerària, fitxes de ceràmica i restes de fauna. Cuyàs esmenta també que un conegut seu, en Tell, s'endugué un tros de plat ibèric, dos fragments de ceràmica a mà decorats amb relleus i incisions i un fragment de ceràmica àtica amb motius ornamentals al coll, entre d'altres peces (CUYÀS TOLOSA 1976:135-136).

L'enderrocament de la casa de Can Alsina (on s'havia documentat l'existència d'una vil·la romana amb la presència d'un paviment d'"opus signinum" i de restes ceràmiques al tall del terreny (SERRA-RÀFOLS 1942: 91)), i l'edificació de la nova casa a causa de l'ampliació de la carretera N-II portà a la troballa d'una sèrie de materials arqueològics localitzats al lloc on es van edificar els fonaments d'aquesta (l'actual Can Alsina). Font i Cussó recollí un vas campanià decorat amb quatre rosetes del taller de les "petites estampilles" i diferents fragments de ceràmica ibèrica (FONT i CUSSÓ 1976). Així mateix, el contractista d'obres Esteve Sabaté trobà gran abundància de ceràmica romana amb restes constructives, com ara un carreu de tres metres de llargada per vuitanta centímetres d'amplada, ben tallat, quan edificava una torre d'estiueig al vessant nordoest del turó, al costat de la carretera de la banda d'El Masnou (CUYÀS TOLOSA 1976: 136).

L'any 1958, A. Martínez, J. Vaello i J. Vicente, membres de l'Agrupació Excursionista de Badalona, prospectaren la zona i recolliren en superfície nombrosos fragments d'àmfora ibèrica, vasos de coll de cigne, ceràmica a mà, Campanianes A, fitxes de ceràmica, fragments d'àmfora púnica estriada, escòria

de ferro i restes de fauna terrestre i malacològica entre d'altres, sense que ens consti que s'hagi fet cap ressenya.

Al 1972, Josep Matons i Genís Ibáñez van trobar durant una visita ocasional al turó restes de materials procedents d'una sitja d'uns 90 centímetres de profunditat i 70 centímetres d'amplada que es trobava situada a un dels talls de la trinxera feta durant l'eixamplament de la carretera. Entre aquests materials, cal destacar una àmfora grecoitàlica quasi completa, només li manca el pivot, d'uns 95 centímetres d'alçada (reconstruïda), i amb una boca de 13 centímetres de diàmetre. Aquest tipus de peça la trobem a les zones costaneres principalment a partir del segle II a.n.e. fins al tercer quart d'aquest segle II a.n.e. que és substituïda per les Dressel 1. D'aquest altre tipus d'àmfora (Dressel 1A) tenim també fragments d'una vora i l'arrencament del coll i la seva cronologia de la qual arriba fins l'època d'August. També s'ha localitzat un fragment d'àmfora Dressel 1C (segle I a.n.e.), més concretament la vora, part del coll i l'arrencament de les dues nanses entre d'altres i dos pondus.

Posteriorment, durant els anys 1975 i 1976 continuaren les recollides de materials superficials per part del Centre Excursionista Puig Castellar. Uns exemples de peces recuperades són un fragment de ceràmica Campaniana B amb un grafit incís a l'exterior amb la marca N, un fragment de vas bicònic de ceràmica grisa de la costa catalana i altres fragments de ceràmica roja a torn. Destaquen, per altra banda, l'abundància de restes de fauna malacològica (*Pectunculus* i *Cardium*), com ja s'ha pogut apreciar al llarg de les diferents intervencions al turó.

Per les mateixes dates el senyor Font i Cussó acompanyat per membres de l'Escola Mireia de Montgat, realitzaren una prospecció exhaustiva que donà com a resultats la troballa de ceràmica ibèrica i romana disseminada pel cim del turó, i d'una sitja partida pel tall de la carretera, on s'exhumaren nombrosos

fragments ceràmics, una moneda ibèrica de Kesse, dues fíbules, mitja agulla d'os, cargols de mar i ossos (FREIXA et alii 1991:37).

A banda de totes aquestes prospeccions, el primer estudi estratigràfic del que es té constància el realitzaren Jorge de la Pinta i Laude Tolosa al 1978 a la banda NNE del turó, malgrat que per les continues remocions del terreny que s'han produït al llarg del temps, el material aparegut apareix molt barrejat, i per tant és difícil parlar d'una cronologia estratigràfica fiable tal i com ens diuen els mateixos autors (DE LA PINTA-TOLOSA 1978: 18). La prospecció del vessant NE que arribà a una longitud de 3,5 metres, una amplada d'1,5 metres i una profunditat de 40 centímetres (fins a la roca), aportà també una moneda ibèrica i altres de romanes, alguns fragments ceràmics de la 1a Edat del Ferro, ceràmica ibèrica a torn (*àmfora*, *kalathos*...), campanianes, ceràmica comuna romana, tègules etc. D'entre tot aquest material destaquen una fusaiola bitroncocònica, un còdol de forma ovalada i seccionat per la meitat amb una incisió amb forma de fletxa a la seva base plana i aparentment pintat de vermell, i una agulla de cap enrotllat, que podria datar-se a inicis de l'Edat del Ferro, com és el cas dels paral·lels de Llengüadoc, (NAVARRO 1970: 20), el de Cayla de Mailhac I (Aude) i el de la necròpolis de Moulin. Malgrat tot, l'agulla del turó de Montgat va aparèixer fragmentada ja que li mancava el mànec que es creu era de secció arrodonida i que va ser utilitzat fins a dates bastant posteriors, com ho indiquen els materials trobats al seu costat, però sempre fins una fase anterior a l'abandonament del lloc.

Per totes les troballes localitzades fins aquell moment es va determinar l'existència d'un primer assentament atribuïble a la Primera Edat del Ferro, a l'igual que passa a d'altres jaciments de la zona com ara Burriac, el Puig Castell de Vallgorguina o la Torre dels Encantats. (DE LA PINTA 1991).

A mitjan dels anys vuitanta els arqueòlegs Albert Freixa, Vicenç Moreno i Jordi Juan van començar, de manera coordinada amb la Regidoria de Cultura de

l'Ajuntament de Montgat, un projecte que conduí a unes campanyes d'excavació sistemàtica iniciades al 1987 i dutes a terme durant els mesos d'abril i agost. El resultat d'aquesta primera i única memòria d'excavació va ser publicat a la revista d'història i arqueologia *Laietania* (FREIXA et alii 1991).

Els anys següents (1988-1990) varen continuar les excavacions per bé que els estudis van quedar inacabats, la qual cosa provocà que a finals del 2001, per encàrrec de la mateixa Regidoria de Cultura, presentem un reestudi del materials que actualment estan dipositats a les dependències municipals i de tot el conjunt documental que ens ha facilitat el mateix Ajuntament. Al mateix temps agraïm la col·laboració del Dr. Jordi Juan i Tresserres per a la seva col·laboració i facilitats a l'hora de realitzar aquest treball.

1.3. Antecedents històrics al Turó de Montgat

A banda de l'assentament ibèric objecte d'aquest estudi, no podem oblidar que el Turó de Montgat ha estat al llarg dels segles un focus cabdal en la història del poble de Montgat. Per la seva situació estratègica, els ibers van edificar-hi un assentament que posteriorment els romans van mantenir per bastir un punt de guaita, funcionalitat que va continuar tenint durant l'Edat Mitjana i utilitzat més modernament per les tropes de diferents exèrcits que, amb la seva possessió, volien controlar l'entrada de Barcelona per la banda de l'est.

Ja hem parlat del coneixement que tenien els antics sobre el Turó com és el cas, per exemple, del mapa del segle II del geògraf grec Ptolomeu on apareix per primer cop amb el nom pel qual era conegut en aquell moment, "*Promontorium Lunarium*".

Ja durant l'Edat Mitjana es documenta a Montgat, possiblement al moll esmentat per Pascual Madoz, el desembarcament del comte Borrell de camí cap

a Manresa fugint d'una de les escomeses d'Al-Mansur després d'assetjar Barcelona, que va caure el 6 de juliol de l'any 985 (CUYÀS TOLOSA 1978: 15).

Posteriorment, al Cartulari de Sant Cugat s'esmenta, en data de l' 11 de novembre de l'any 1006, l'existència d'una edificació fortificada (a partir d'ara l'anomenarem castell per bé que potser no hauríem d'entendre'l com a tal) al cim del turó a través de la donació del "castell de Montgat" : "*...Kastrum meum vocitatum Monte Katum, cum ipsa torre...in suburbio Barchinona iusta littore maris*" (ACA, Cart. f.314, núm.942) i que l'any següent (el 23 de maig de 1007) és donat per Radulf i la seva cunyada Ermengarda, filla de Sunifred, a l'abat Otó del Monestir de Sant Cugat a canvi de 4 unces d'or: "*...Ego Radulfus et cognata mea Ermengarda, filiam Suniefredi qd., vinditores sumus tibi domno Odone, pontifice vel nutu Dei abba cenobio s.Cucufati, emptore. Per hanc scripturam vindicionis nostre vindimus tibi kastrum quem vocant Monte Gatum, cum terminis et adiacenciis suis, nostrum proprium cum omnibus edificiis quem ibidem sunt...*" (ACA, Cart. f.314, núm.943).

D'aquesta manera, el turó de Montgat amb la fortificació situada al seu cim, van passar a pertànyer al monestir de Sant Cugat, tot i que es van mantenir sota la jurisdicció directa dels comtes de Barcelona tal i com ratifica Jaume I el 23 de gener de 1234 al mateix Cartulari: "*...Castrum de Montecatho et domini-caturam de Thiana cum omnibus ad easdem pertinentibus*" (ACA, Cart. f.412, núm. 1202 ; Pergamí Jaume I, núm.512). A partir de llavors, el Turó de Montgat va passar a considerar-se el límit oriental dels territoris sota jurisdicció directa dels comtes de Barcelona i dels seus oficials (que s'estenien des de Castelldefels fins a Montgat) com s'esmenta als "Usatges" (MORAN, 1997) : "*E enesters, establiren los sobredits princep que tots hòmens nobles e no nobles, e tots greus i mortal enemichs, tot temps sien seguis: per dies e pernits ayer ferma pau e vers treves, de Muntgat entrò al Castel de Feels, e des col de Finistreles entrò al col de Sa Gavarra e as col de Serola e de Vial Ludreda engre la mar XII llegües*" (PRADAS et alii 1993).

Aquesta situació estratègica va provocar que el Castell de Montgat fos objecte de tota mena d'atacs i accions en que es veiés implicada la Casa Comtal de Barcelona al llarg dels anys, fet que comportar la destrucció de la torre del castell encara que va ser reconstruïda posteriorment i que a l'any 1357 s'hi acabà instal·lant una guàrdia permanent a càrrec de la ciutat de Barcelona (DEL CAMPO I JORDÀ 1998). Uns anys després els Consellers de Barcelona adquiriran drets sobre el castell.

Pel març de 1400 Pere Carbonell inicia la construcció d'una capella dedicada a Sant Joan, Sant Roc i Sant Sebastià que va subsistir amb l'advocació de Sant Joan fins a mitjans del segle IX. Coneixem la situació d'aquesta capella dalt el Turó de Montgat, a prop del Castell, gràcies a un contracte signat el 7 de gener de 1522 pel notari Pere Celitons, on s'indica el següent: "*...al peu de la susdita torre i de la vinya que és prop de la capella de Sant Joan, edificada prop de la torre...*" (CUYÀS TOLOSA 1979: 24).

Com s'ha vist, al llarg del temps, la importància estratègica del Turó de Montgat ha estat considerable. El castell de Montgat, no només tenia la funció de vigilar i defensar el camí (la Via Augusta en temps del romans i posteriorment el Camí Ral) que es dirigia a Barcelona, sinó que també fou fonamental pel que fa a la vigilància marítima dels nombrosos atacs pirates que assolaven la costa catalana. Aquesta funció de vigilància queda palesa a través la construcció vers l'any 1521 d'una torre de guaita, que va ser refeta el 1642 després de quedar malmesa per un llamp. La tasca de guaita queda refermada també per les dades facilitades en un contracte d'obres del mateix any 1521 que deia "*i sobre la susdita barana s'ha de fer un fogó per a fer els senyals*" (CUYÀS TOLOSA 1979: 24)

El 21 de gener de l'any 1575 els consellers de Barcelona nomenaren un ermità per la capella de Montgat i mesos més tard en feren sagristans a veïns del poble, probablement de can Matheu (Can Alsina) com es desprèn de l'inventari

encomanat a Jeroni Juli el 28 d'abril de 1635 de tot el mobiliari i estris que hi havia a la torre de Montgat (CHIMISANAS 2002: 22). S'esmenta l'existència de creus, missals, calze, patena, guarniments d'altar, casulles, etc. i tot el necessari per les celebracions litúrgiques de la Capella de Sant Joan, Sant Sebastià i Sant Roc, així com la roba de la capella que guardava en Pere Matheu "a casa seva de baix" (CUYÀS TOLOSA 1979: 25) . El fet que en Pere Matheu fos el propietari la masia de Can Alsina situada al peu del Turó, ens torna a confirmar la situació de la capella al cim i a prop del castell.

Les constants lluites entre la monarquia austriacista (Castella) i la borbònica (França) durant els segles XVI i XVII i el fet que Catalunya fos constantment ocupada pels exèrcits castellans amb les conseqüents obligacions imposades i els abusos infringits als catalans, van provocar l'aixecament contra la monarquia al 1640; és el que s'ha anomenat la guerra dels Segadors (1640-1652). Aquest conflicte va portar de nou conseqüències per al Castell de Montgat i en general per a tot el poble: el 16 de maig de 1643 fou empresonat al castell el vicari general i canonge de la Seu de Barcelona, Galceran de Sentmenat, baró de Dosrius. Uns anys més tard, el 25 d'agost de 1651, les tropes de Felip III, amb el marquès de Mortara al capdavant de 2000 soldats, van conquerir el Castell de Montgat on s'havien refugiat uns 1000 combatents secessionistes. Això pot donar una idea de les dimensions que tenia el castell i de la seva importància ja que el fet de tenir una base tan propera a Barcelona va propiciar el setge a la ciutat comtal que va capitular l'any següent. A partir de llavors la corona es feu càrrec del castell fins que a l'any 1661 tornà a passar a mans del Consell de Cent, un cop acabada la guerra.

Al segle XVIII, la guerra de Successió (1702-1714) entre els partidaris de Felip d'Anjou i l'arxiduc Carles d'Àustria va provocar que, amb la victòria de les tropes felipistes, destruïssin el castell de Montgat l'any 1715, segons les ordres que es documenten al Decret de Nova Planta. Aquest fet comportà el desempament de la costa davant el perill de la pirateria. Una de les mostres

d'aquesta indefensió és l'atac i el saqueig documentat l'1 de gener de 1715 del convent de Montalegre per part de pirates berberiscs. És per aquest motiu que la seva reconstrucció no es faria esperar. (CUYÀS TOLOSA, 1978: 143).

Podem comptar també amb un altre document destacable d'un viatger anomenat Francisco de Zamora, que pels volts de 1790 fa una descripció breu del turó de Montgat i del seu castell: *"...castillo de Montgat, por cuyo pie pasa la carretera. Este fuerte se halla situado sobre un montecillo bastante elevado i escarpado, cuyo pie baten las olas. La fortificación no es más, en sustancia, que una atalaya con cuatro cañones. Las vistas que desde él se logran son muy hermosas (...) hay un gobernador de menor graduación (...) Al pie de él se hallan las casas que llaman de Montgat, que son vecindario de Tiana (...) Aquí cerca estan las minas de yeso que surten a Barcelona..."* (GALERA 1982: 446)

Un altre dels fets cabdals en la història del Castell de Montgat fou la seva intervenció en la guerra contra les tropes franceses que envaïren la península l'any 1808 en l'anomenada Guerra del Francès (1808-1814) que documenta l'historiador Antoni de Bofarull (DE BOFARULL 1886) i que nosaltres resumim breument.

El dijous 16 de juny del 1808, festivitat del Corpus, a les 4 de la matinada, una divisió francesa del general Duhesme, comandada pel general Lecci i composta per 5000 homes, 8 peces d'artilleria i alguns carros de municions, sortí de Barcelona, amb direcció a Montgat amb la finalitat d'atacar el Castell.

En previsió d'aquest atac la Junta de Mataró envià 2 canons que es col·locaren a la pujada del Camí Ral, es fortificà el Turó i el Castell i enviaren 3 falúes amb un canó a cadascuna, tripulades amb gent armada amb mosquetó i trabucs. També repicaren a sometent per tal de prevenir a les poblacions al llarg del camí de Barcelona a Mataró.

La primera escomesa fou refusada pels defensors del Castell, però l'arribada de reforços, va obligar al sometent de Mataró que el defensava a abandonar-lo.

El 3 d'agost de 1808, seguint un pla estratègic del tinent de l'armada reial Francesc Barceló, les tropes aliades situaren dues fragates angleses, la "Imperiosa", comandada per Lord Cochrane, amb 42 canons, i la "Cambrian", amb Sir Francis Fane al capdavant, amb 48 canons. Al mateix temps que la tropa de les dues naus desembarcava, per terra es produí l'atac de les companyies de "miquelets" i dels sometents de Tiana, Alella, Teià, Premià i Vilassar, amb l'ajuda d'alguns immigrants napolitans. La rendició no va trigar. (DE BOFARULL 1886)

Però a banda de la narració dels fets per part de l'historiador Antoni de Bofarull, també comptem amb un testimoni de primera mà dels aconteixements bèl·lics de la Guerra del Francès a Montgat, explicat pel rector de la parròquia de Sant Cebrià de Tiana d'aquells dies i que reproduïm textualment: "*Dia de Corpus 16 de juny de 1808. Las tropas francesas baix lo manto dels Generals en Gefes Dueme y Legui eixiren de Barcelona y acometeren al Castell de Mongat del qual se apoderaren ab prestesa per la vergoñosa fugida, y ninguna resistencia dels somatens de Matarò, que lo guardaban: saquejaren muchas casas, incendiaren altres, y asesinaren inhumanament alguns indefensos, despues de haverlos robat quan tenian, deixant altres ferits, y molts sustats.*

Casi totem desempaera la Parroquia marxaren a las montañas fins tots los monjos de Montalegre desampararen lo Monestir.

Arribà lo saqueig fins à casa Mas, y queda libre lo restant de la Parroquia de las tropas francesas, porque marxaren per la Marina cap à Matarò, cometent iguals insults en sa carrera; pero no quedà libre de la gent del Pais (essent los principals los de Badalona, que pagats per los francesos los enseñaren los camins, y fora los francesos se cometeren molts robos". (APT, 1808 : 226)

Durant els gairebé sis anys que va durar la dominació francesa, Montgat va patir contínuament els atacs napoleònics, ja que el Turó de Montgat era el punt

estratègic més important de la comarca. Això va fer que el castell fos atacat constantment per tots els bàndols al canviar constantment de mans.

La desaparició de la pirateria i el canvi en les estratègies de la guerra moderna va motivar l'abandonament del castell com a reducte militar a la primera meitat del S. XIX. Posteriorment, i tal com ja s'ha dit anteriorment, al 1848, es va foradar el turó per fer-hi el túnel del tren i es va iniciar l'extracció sistemàtica de pedra, amb consegüent pèrdua de més de la meitat de la muntanya, l'enderroc definitiu del castell, de la capella de Sant Joan i la desaparició de la major part de les restes ibèriques, romanes i medievals situades al cim, a les vessants i als peus del turó (CHIMISANAS 2002: 22).

2. ESTUDI DELS MATERIALS DEL TURÓ DE MONTGAT:

- 2.1. Materials de les prospeccions antigues
- 2.2. Les campanyes de 1987-1990
- 2.3. Estudi dels materials
- 2.4. Conclusions
- 2.5. Bibliografia
- 2.6 Links

2. ESTUDI DELS MATERIALS DEL TURÓ DE MONTGAT

2. 1. Materials procedents de prospeccions antigues

A banda de fer el reestudi ceràmic del material proporcionat per les excavacions arqueològiques del 1987-90, no hem volgut deixar de banda altres materials recuperats, documentats i publicats que, procedents del mateix Turó de Montgat, es troben dispersos a Museus o altres entitats. La nostra intenció és fer un compendi de tots aquells materials procedents del turó, a través de publicacions i que estirant el fil s'han pogut localitzar.

En primer lloc tenim la documentació extreta de l'article publicat a la revista *Puig Castellar* al 1978 per part de Jorge Luis de la Pinta i Laude Tolosa, on parlen d'una materials recollits per Cuyàs Tolosa l'any 1933.

També tractarem de localitzar els materials, alguns d'ells veritablement importants, que els senyors Josep Matons i Genís Ibáñez van recuperar del turó de Montgat l'any 1972 i que estan publicats al *Butlletí d'Estudis de la Natura del Barcelonès Nord* per part del mateix Genís Ibáñez i Jorge Luis de la Pinta al 1991. Malgrat que segons aquesta publicació, els materials estaven dipositats a la Secció d'Estudis del Centre Excursionista Puig Castellar, després d'una conversa amb el Sr. Ibáñez hem pogut saber que aquests es troben actualment a les seves mans a l'espera que algun dia s'edifiqui a Montgat un Museu on dipositar-los. Cal dir però que desgraciadament fins al moment no ha estat possible veure'ls i per tant necessàriament hem de confiar en les descripcions i catalogacions de les peces fetes per ell i publicades al Butlletí esmentat anteriorment.

Per últim, tenim documentats una sèrie de materials recuperats per Jorge L. de la Pinta i Laude Tolosa fruit de les excavacions dutes a terme l'any 1978.

2.1.1. DESCRIPCIÓ DELS MATERIALS ANTICS LOCALITZATS PER CUYÀS i FONT i CUSSÓ (DE LA PINTA-TOLOSA 1978)

- Material ceràmic:

1. Ceràmica preibèrica: Dos fragments de ceràmica decorada amb relleus i incisions
2. Ceràmica Ibèrica a torn: fragments d'àmfora, acanelats, dos fragments de coll de *kalathos*, un fragment de plat, dos fragments de bol, altres fragments de ceràmica grisa etc.
3. Campanianes: Diversos fragments de campaniana, un fragment de plat de color negre, un fons de vas de color vermellós amb vuit palmetes, un fons d'ungüentari, un bol de color negre i bona part d'un vas de la mateixa època.
4. Romana: Fragments diversos de ceràmica romana i tegules.
5. Grega: Fragment de ceràmica grega amb motius ornamentals al coll.

- Material ossi:

Una agulla d'os, dues mandíbules d'animal indeterminades i altres fragments ossis indeterminables.

- Malacofauna:

Deu valves de *Pectunculus* entre d'altres.

- Numismàtica:

Una moneda ibèrica i altres de romanes.

2.1.2. DESCRIPCIÓ DELS MATERIALS LOCALITZATS PER GENÍS IBÁÑEZ I JOSEP MATONS AL 1972 (DE LA PINTA-IBÁÑEZ 1991)

1. Ceràmiques de vernís negre:

- Fragment de vora d'una foma similar a la Lamboglia 25 (Campaniana A). Característiques: pasta ataronjada, porosa i depurada. Diàmetre de la boca: 9 cm. Cronologia: Segona meitat del segle III a.n.e. fins finals s.II a.n.e. (Làm. II, fig.1).
- 5 Fragments informes de Campaniana A
- 4 fragments de Campaniana B, entre ells un frgment de paret i inici del coll d'una pàtera Lamboglia 5 (s.I a.n.e.)

2. Àmfores :

- Àmfora grecoitàlica : Característiques: Pasta groguenca i desgredixant volcànic (de color negre) i l'exterior amb engalba groguenca. Diàmetre de la boca: 13 cm. Altura: 95 cm. (reconstruïda). Trobada quasi completa excepte el pivot. Cronologia: baix republicana (rarament a Catalunya en el segle II a.n.e., arriba amb major quantitat durant el segle II a.n.e. fins 3r/4 s.II a.n.e. que és substituïda per les Dressel 1.(Làm.II, fig.2).
- Àmfora Dressel 1 A: llavi i arrencament del coll. Característiques: pasta ataronjada clara amb desgredixant negre i quars. Diàmetre de la boca 11'1 cm. Cronologia: a partir de l'últim terç del s.II a.n.e. i van començar a ser substituïdes per les Dressel 1C durant la segona meitat del segle I a.n.e. i desapareixent definitivament durant en època d'August, abans del canvi d'era (Làm. II, fig.3).
- Àmfora Dressel 1C: fragment de la boca, part del coll i l'arrencament de les nanses. Característiques : Pasta groguenca

clara i desgreixant negre i quars. Diàmetre de la boca: 12 cm.

Cronologia: s.I a.n.e. (Làm.II, fig.4)

- Àmfora ibèrica Mañà D: fragment de vora i 4 fragments del cos. Característiques: pasta ataronjada. (Làm.II, fig.5).
- Àmfora púnica assimilable al tipus Mañà D, variant 1-b de Solier de pasta clara i desgreixant blanc. Cronologia: s.III-inicis s.II a.n.e.

3. Ceràmica comuna ibèrica:

- Fragment de vora i arrencament de paret d'una pàtera de pasta amarronada a imitació de les peces de vernís negre d'importació, probablement de les Lamboglia 26 o 27. Superfície clara i pulida. Diàmetre de la boca: 17 cm. (Làm.II, fig.6)
- Fragment de vora i arrencament de paret d'una pàtera de pasta ataronjada, com les anteriors. Diàmetre de la boca: 19'7 cm.(Làm.II, fig.7)
- Fragment de peu de pàtera ataronjada fosca amb desgreixant de negre i quars molt depurat i superfície porosa. Diàmetre de la base : 8'2 cm. (Làm.II, fig.8)
- Fragment de tapadora de pasta ataronjada i desgreixant de mica daurada i quars molt depurat i superfície porosa. Diàmetre: 22'1 cm. (Làm.III, fig.9)
- Fragment de nansa de secció circular i pasta ataronjada.

4. Ceràmica Grisa:

- Fragment de vora acanalada de superfície fina i depurada. Diàmetre de la boca: 11'3 cm. Sembla pertànyer a una gerreta bicònica assimilable a la forma 5 d'Aranegui (ARANEGUI 1985). Cronologia:150-100 a.n.e. (Làm. III, fig.10)

- Fragment de peu de gerreta bicònica amb acanaladura al fons extern. Diàmetre de la base : 5'2 cm. (Làm. III, fig.11)
- Fragment de coll de gerreta bicònica amb dos motllures paral·leles i altres dos informes del mateix tipus de peça.
- Fragment de carena de vas indeterminat.

5. Ceràmica a mà:

- Fragment de vora de parets rectes. Reduïda a mà. Desgreixant de mica daurada i quars. Diàmetre de la boca : 22 cm. (Làm.III, fig.12)
- Fragment informe amb cordó digitat. Pasta amarronada, fosca amb desgreixant de mica daurada. (Làm.III, fig.13)
- Fragment de base de pasta marró fosc i desgreixant de quars molt visible. Diàmetre de la base : 13 cm. (Làm.III, fig. 14)

6. Altres :

- Fragment de nansa motllurada amb secció de mitja circumferència. Pasta groguenca i porosa. (Làm.III, fig.15)
- Fragment de vora vertical i arrencament del cos d'un morter republicà de pasta amarronada-ataronjada i desgreixant gruixut de quars visible. Diàmetre de la boca: 23'5 cm. Cronologia: tipus 7 de Vegas, variant de les formes 3-4, datat en època tardorepublicana. (Làm.III, fig.16)
- Pondus piramidal, pasta amarronada clara i desgreixant de mica i quars. Dimensions: Altura, 10 cm, amplada, 4'3 a 6 cm, gruix, 2'8 cm. (Làm.IV, fig.18)
- Pondus quadrangular decorat amb una aspa a la cara superior i base enfonsada formant un pseudopeu. Pasta ataronjada amb desgreixant de punts blancs i quars. Dimensions: Altura, 13 cm, amplada, 11'4 a 12'7 cm, gruix, 4 a 5'8 cm. (Làm.IV, fig.19)

- 2 fragments de pedra de moldre pissarro i allargada
- Fragment de la part superior d'un molí barquiforme granític i dos informes.
- Escòries de ferro (500 grams)
- Nòduls de pedra (bales)
- Fragment de paviment ceràmic de pasta amarronada-ataronjada amb desgredant de mica daurada. Gruix: 2'4 cm.

2.1.3. MATERIALS DE LES PROSPECCIONS DE JORGE L. DE LA PINTA I LAUDE TOLOSA AL 1978 (DE LA PINTA-TOLOSA 1978)

Prospecció al vessant NNE: longitud 3 metres i mig, amplada 1.5 metres i profunditat de 40 cm. fins arribar a la roca mare.

Descripció dels estrats arqueològics detectats per J.L. de la Pinta i L. Tolosa:

1r. Superficial: Amb gruix de 5 cm. de sòl vegetal de color marró amb material arqueològic barrejat.

2n. Estrat de 12 cm. de potència amb fragments ceràmics de color amarronat fosc, de tradició neolítica, amb decoracions de ratlles horitzontals i cordes amb incisions ungulars etc. Troballa d'una fusaiola bitroncocònica de 2 x 3 cm., un fragment d'agulla de coure amb el cap enrotllat en forma d'anella, abundant malacofauna amb perforacions (*Pectunculus glycymeris*, *P. violascensis*, *P. pilosus*, *Purpura haemastoma*).

Entre el material ceràmic cal destacar dos fragments de Campaniana A (una vora i una base amb cercles centrals en el seu interior) i dues petites estampilles datades per JL de la Pinta i L. Tolosa abans del 100 a.n.e. De la mateixa manera, tenim documentada una base circular a torn

de 5 cm. de diàmetre de color gris fosc i pasta grisosa amb incisions circulars que envolten la seva cara externa; una Terra Sigillata Clara A que apareix en el món romà a partir del finals del segle I d.n.e. classificable com a forma 4 imitació de la Dragg.³⁵⁻³⁶; un fragment de ceràmica aretina d'època d'August (posterior al 30 a.n.e.) així com fragments d'àmfora púnica.

Pel que fa a la fauna cal destacar la presència de dents de conill (*Oryctolagus cuniculus*), molars de senglar (*Sus scropha*) i de cabra (*Capra hircus*).

3r. Estrat de 3 a 5 cm. de color beix amb fragments ceràmics grollers i algunes decorades amb línies primes incises que envolten totalment el vas i un pondus d'unes dimensions 8.5 x 8 x 3.8 cm. amb forat no totalment perforat.

4rt. Estrat de 3 cm. de color grisós amb cendres. Documentació de ceràmica grollera a torn però en poca quantitat.

5è. Nivell de sòl natural de color vermellós.

Malgrat aquesta estratificació del terreny els materials documentats apareixen molt barrejats a causa dels continus moviments de terres que ha sofert el turó, per la qual cosa no és possible establir una cronologia estratigràfica vàlida del material recuperat.

Materials destacables:

- Palet de riu trobat en l'estrat 2n a uns 8 cm. de profunditat, amb unes mides de 3.5 x 2.5 cm., de forma ovoide i seccionat per la meitat. A la seva

base plana es pot apreciar un gravat en forma de fletxa aparentment pintat de vermell. Al seu costat va aparèixer un fragment de ceràmica pintada.

- Agulla de bronze de cap enrotllat, que podria datar-se a inicis de l'Edat del Ferro, com és el cas de paral·lels de Llengüadoc, (NAVARRO 1970: 20), el de Cayla de Mailhac I (Aude) i el de la necròpolis de Moulin. Malgrat tot l'agulla del turó de Montgat va aparèixer fragmentada, li mancava el mànec que es creu era de secció arrodonida i que va ser utilitzat fins a dates bastant posteriors, com ho indiquen els materials trobats al seu cantó, però sempre fins una fase anterior a l'abandonament del lloc. El seu diàmetre és de 13 mm i la seva longitud pot oscil·lar entre 80 i 90 mm a l'igual que moltes de les trobades senceres.

2.2. Les campanyes d'excavació de 1987-90 (FREIXA et alii 1991)

2.2.1. INTRODUCCIÓ

Al 1986 es varen iniciar els treballs de prospecció a la zona on temps enrera s'havien localitzat restes arqueològiques pertanyents al poblat ibèric del Turó de Montgat. A l'any següent es començaren els treballs d'excavació planejats primerament en dues campanyes, la primera d'elles es va dur a terme al mes d'abril de 1987 (1987-I), durant la Setmana Santa, en què es va realitzar bàsicament prospeccions i sondejos per establir les cates que durant la segona campanya del mes d'agost (1987-II) s'excavarien més extensament. Les campanyes successives a les de 1987 es realitzaren l'any següent, també durant la Setmana Santa de 1988 (1988-I) i el mes d'agost (1988-II), en que es continuaren baixant les cates 6 i 7 (tal com es veurà a l'anàlisi estratigràfic). A través dels materials recuperats a partir de l'any 1989, que estaven pendents de rentar, siglar i inventariar, podem interpretar que s'obriren altres cates, la 8 (situada al cim del turó, just al costat del garrofer que hi ha a l'oest de la plataforma del mirador) i la 9, la 10 i la 11, encara que aquestes últimes desconexem on

estaven ubicades(sobre el terreny no s'han localitzat). Tan sols ens queda esperar a poder consultar les informacions que ens poden proporcionar directament els arqueòlegs directors.

2.2.2. RECONSTRUCCIÓ DELS TREBALLS

Primerament es va procedir a la divisió del jaciment en tres sectors:

- El sector I estava ubicat a la part sud del cim del turó de cara al Barcelonès.
- El sector II, a la part central (just on es troba plataforma on s'aixeca el monòlit del Centre Excursionista de Catalunya que commemora el seu centenari).
- El sector III a la vessant nord, mirant cap al Maresme.

En el SECTOR I es va obrir una cata (cata 1) perquè segons les seves notícies, aquella zona no havia estat mai excavada i van creure necessari documentar la possible existència de nivells arqueològics en una zona amb força potència estratigràfica. Aquesta cata era d'unes dimensions de 2 x 3 metres i es localitzaren fins a 14 unitats estratigràfiques (u.e.) l'any 1987.

- U.E. 100: Nivell superficial format per unes terres flonges de color negre i grisós amb restes d'elements vegetals (arrels, matèria vegetal en descomposició...).
- U.E. 101: Capa de terra vermellosa, molt compacte que pràcticament ocupava la totalitat de la cata.

- U.E. 102: Capa de terra marronosa d'una textura molt més flonja que la u.e.101.
- U.E.103: Sota la u.e.101, de color vermellós i compacte però amb pedres de major tamany , la qual cosa va fer pensar als arqueòlegs a canviar de nivell.
- U.E.104: També sota la u.e.101.Terra grisosa amb molta quantitat de material (ceràmiques, ferros etc) de tipus superficial.
- U.E.105: Sota la u.e.104. Possible enderroc format per dues agrupacions de pedres maons i altre material constructiu .
- U.E.107: Inmediatament a sota de la u.e.105. Alineació de pedres calcàries i granítiques formant un petit mur enderrocat, unides entre elles mitjançant sorra.
- U.E.108: Taca de cendres a la banda nord de la cata amb restes de carbons i terra grisosa.
- U.E.109: Trinxera moderna amb una orientació sud-oest per a la instal·lació d'un cable, possiblement de la xarxa telegràfica que va estar situada al cim del turó.
- U.E.110: Grup de pedres alineades en sentit est-oest sense cap mena de valor arqueològic situades a la banda sud-est de la cata, procedents d'un enderroc.
- U.E.112: Estrat on es comença a documentar material ceràmic homogeni i plenament ibèric, sense alteracions modernes.
- U.E.113: Capa compacta de pedres de mida petita i mitjana amb material ceràmic ibèric.

Els treballs d'excavació d'aquesta cata 1, que tenim documentats a la publicació de la revista *Laietània*, número 6 i a la memòria entregada al Servei d'Arqueologia de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, acaben amb la u.e. 114, sense donar als arqueòlegs els resultats que esperaven.

En el SECTOR II es van realitzar dues cates de sondeig (cates 2 i 3), a l'altre banda de la barana del mirador, amb molta dificultat per la perillositat de la situació, amb la finalitat de seguir l'estructura murària que encara avui és visible al tall del cingle de la pedrera.

A la cata 2 (d'unes dimensions d'1 x 3 metres) es podia apreciar una afloració rocosa natural que podia haver estat aprofitada per bastir els fonaments d'un mur, però no se'n va poder obtenir més informació.

La cata 3 (1 x 1 metre) oferia l'estructura del mur que apareix al mateix cingle de la pedrera i que anava perpendicular a la mateixa barana.

Malgrat que s'ha documentat una continuïtat d'estructures al cim del turó fins als nostres dies, les característiques constructives d'aquest mur (roques granítiques unides amb fang sec) podrien fer pensar que es tractava d'un mur ibèric. Desgraciadament el material va aparèixer barrejat en tots els nivells estratigràfics no podent-se determinar un nivell arqueològic ibèric pur.

En el SECTOR III, que era la zona on s'havien efectuat més intervencions amb anterioritat (FONT i CUSSÓ, 1933, 8-10; CUYÀS, 1976, 132-136; DE LA PINTA-TOLOSA, 1978, 17-21) i on s'havien localitzat unes estructures circulars que pel seu aspecte havien estat identificades com a sitges per Font i Cussó i Cuyàs, es van obrir dues cates més (cates 4 i 5) amb la intenció de re-excavar dites

estructures. Primerament es van marcar les dues cates aprofitant que eren encara visibles després de les excavacions de Font i Cussó i Cuyàs.

La cata 4, de 2 x 5 metres, proporcionà dues estructures circulars (A i B): la A, de 75-76 cm de diàmetre i 45 cm de profunditat, i la B d'entre 74 cm i 54 cm de diàmetre i 26 cm de profunditat (FREIXA et alii 1991: 39). Aquesta darrera es va aconseguir documentar però estava molt deteriorada tan pel rebaix del terreny efectuat amb motiu de l'ampliació de la N-II, com per la mateixa erosió natural del cingle del turó.

La cata 5, d'1'5 x 1'5 metres, proporcionà una sitja de 125 x 102 cm de diàmetre i 42 cm de profunditat. Cal destacar que la seva estructura interior no era perfectament circular, sinó que presentava una mena de petit banc l'origen del qual és desconegut ja que no sabem si es tracta de la seva estructura original o bé ha estat causada per una intervenció arqueològica anterior a les sitges, ja esmentades per Cuyàs (CUYÀS-TOLOSA 1976: 132-136) i Font i Cussó (FONT i CUSSÓ 1933: 10).

Durant la campanya d'estiu, ja que els sondejos efectuats durant la primera campanya de Setmana Santa anterior no van aportar la informació arqueològica esperada, es van obrir dues cates més, la cata 6 (7 x 3 metres) al cim del turó, a l'est del sector II just davant del monòlit, i la cata 7, al sector III just on comença la vessant nord del turó. La justificació a la situació de la cata 6 era provar de localitzar la trajectòria del mur que ja s'havia intentat excavar a les cates 2 i 3 però que per motius de seguretat no va poder-se aprofundir els treballs al trobar-se massa prop del cingle de la pedrera. També era important relacionar aquest mur amb altres estructures. A l'any 1988 es va continuar excavant aquesta cata però aquest cop ampliant la seva superfície fins arribar a les cotes en que havien arribat al final de la campanya anterior (u.e.623), per igualar-les i poder així continuar l'excavació en una àrea major amb la finalitat de poder documentar unes estructures ibèriques que es corresponien plenament als els

materials recuperats. Així doncs, a la campanya següent prenen la decisió també de canviar la metodologia d'excavació, aplicant el mètode de coordenades cartesianes que comporta la plasmació sobre plànol de totes les troballes arqueològiques. De la mateixa manera, s'havia previst extreure totes les estructures de la casa moderna documentada l'any anterior per poder continuar amb les excavacions de les estructures ibèriques.

Les unitats estratigràfiques documentades en aquesta cata 6 són les següents:

- U.E. 600: Nivell superficial d'uns 10 cm de potència, amb una barreja de grava i sorra de color gris.
- U.E. 601, 602, 603, 604, 605, 606 i 613, situades immediatament sota de la u.e. 600, configuren una unitat d'hàbitat. Freixa, Moreno i Juan parlen d'una casa moderna que va ser destruïda l'any 1976 i que presentava uns murs compactes realitzats a base de calç, pedres i maons i un paviment modern de la casa (u.e. 602) compost bàsicament de ciment.
- U.E. 609: Nivell lligat a la preparació de l'estructura d'hàbitat que es troba situada sota el paviment modern de la casa (u.e.602).
- U.E. 611: Nivell situat sota la u.e. 609 format per una capa d'argiles compactes que ocupaven tota la planta de l'estructura i que funcionava com a anivellador del terreny per a la col·locació del paviment posterior (u.e. 602).
- U.E. 607: Nivell de reompliment i enderrocs compost per materials de construcció i terra.
- U.E. 608, 610, 615, 619 i 620: Nivells d'enderrocs i reompliment de les u.e. 621 i 625.

- U.E. 614 i 616: Nivell de terres compactes amb pedres situat sota la u.e. 611 que forma un enderroc o reompliment en funció del paviment i les seves preparacions.
- U.E. 617: Nivell de cendres i carbons.
- U.E. 618: Nivell de terra argilosa de poca consistència situat al cantó nordoest de la casa i sota les u.e. 616 i 617.
- U.E. 622: Nivell de terra dura de color groguenc amb pedres que sembla que són l'enderroc del mur u.e. 624.
- U.E. 623: Petit nivell documentat entre la u.e. 622 i el mur (u.e. 624).
- U.E. 624: Mur format per grans blocs calcaris i granítics (situat a la part alta delimitada per la casa contemporània). El mur queda tallat per la superposició del darrer nucli d'hàbitat, sota el mur de tancament de la casa (u.e. 613) que l'aprofita com a fonament.
- U.E. 621 i 625: Dues estructures muràries que es poden datar *a priori* gràcies a la troballa d'una moneda d'Ilturo i de ceràmica Campaniana A, entre els segles II-I a.n.e. i que es troben situades sota els nivells d'enderrocs u.e. 610, 615 i 620.
- U.E. 621 és un mur transversal a la u.e. 625 i de composició similar.
- U.E. 625 és la continuació del mur u.e. 624 encara que queden tallats per la u.e. 613, per això se'ls va donar una enumeració diferent malgrat que es va arribar a la conclusió posteriorment que es tractava del mateix mur.

- U.E. 626: Mur lateral est de la casa moderna.
- U.E. 627: Pedra de l'esglaó caigut de les escales d'accés a la casa.
- U.E. 628: Nivell de terres flonges situat sota la u.e. 607 que funcionà com anivellament del terreny per accedir al sòl de la casa.
- U.E. 629: Nivell de reompliment de color marró i de consistència molt flonja documentat al costat del Monòlit del Centre Excursionista de Catalunya, la funcionalitat del qual era nivellar la plataforma on es situaria el monòlit.
- U.E. 630: Fonamentació de l'escala del mirador.
- U.E. 631: Mur d'1.65m x 0.80m
- U.E. 632: Nivell de terra vermellosa de consistència més flonja que el nivell anterior (u.e.631).
- U.E. 633: Nivell de terra gronguena amb pedres procedents d'un enderroc situat sota la u.e. 622.
- U.E. 634: Nivell format per materials ceràmics de vernís negre situat al mateix nivell que la u.e. 631 i sota la u.e. 633.
- U.E. 635: Enterrament. Desgraciadament sabem que es tractava d'un crani, per indicacions de l'arqueòleg Jordi Juan i Tresserres, però no disposem de les restes. Sembla ser que s'han perdut, de la mateixa manera que les mostres de sediment del voltant que estaven destinades a ser analitzades.
- U.E. 636: Nivell de terra sota la u.e. 632. Possible enderroc format per terra de consistència flonja i de color marró amb pedres.

- U.E. 637: Nivell de terra vermellova i amb pedres de dimensions petites on es va documentar un pondus i ceràmica de vernís negre.
- U.E. 638: Nivell de terra vermellova i compacte situat sota la u.e. 637 on es va excavar les restes d'un pal.
- U.E. 639: Forat de fonamentació del pal excavat a la u.e. 638.
- U.E. 640: Nivell de reompliment de color vermellós de la u.e. 639
- U.E. 641: Nivell de terra vermellova i flonja situat sota la u.e. 636
- U.E. 642: Nivell de terra de tonalitat entre marronosa i grisa, de consistència flonja i formada per margues i pedres petites i situat sota la u.e. 641.
- U.E. 643: Nivell situat sota la u.e. 638 de consistència flonja i menys compacte que l'anterior.
- U.E. 644: Banqueta de pedres situada al costat de la u.e. 631
- U.E. 645: Trinxera de fundació del mur u.e. 624 formada per una terra fosca i compacta d'argiles i margues.

Fins aquí arriba la documentació que disposem dels treballs arqueològics d'aquesta cata. Desconeixem si es van continuar els treballs o si ans al contrari es va donar per acabada l'excavació.

La cata 7, s'emplaça al nord-est de la vessant nord del turó, per les notícies que es tenien d'anteriors intervencions arqueològiques en aquell lloc (DE LA PINTA-TOLOSA 1978:17-21). Les dimensions d'aquesta eren de 4 x 2'5 metres.

A continuació provarem de reconstruir a través de la poca documentació que disposem la descripció de l'estratigrafia:

- U.E. 700: Nivell superficial d'escassa potència i de color grisenc.
- U.E. 701: Petita alineació de pedres situades a l'est de la cata i que es troben quasi aflorant a la superfície. S'interpretà com la fonamentació d'un muret desaparegut segurament per l'erosió del qual es va descartar que es tractés d'un bancal de cultiu a causa de la seva orientació, d'uns 160 cm de llargada i uns 20 cm d'alçada.
- U.E. 702: Nivell de terres (u.e. 702) de color gris-rogenc sota la u.e. 701 i de consistència més dura que aquesta.
- U.E. 703: Sòl natural, en aquest cas margues descomposades. Aquest fet es repetirà en la totalitat del turó atès que les calcàries es troben a molta profunditat i a sobre d'aquestes es sobreposen nivells d'argiles i margues.
- U.E. 704: Nivell situat sota la u.e. 701 de consistència més flonja i de color marró.
- U.E. 705: Nivell d'enderroc de pedres mitjanes situat sota la u.e. 704 i d'origen desconegut. que apareix a una part de la cata.
- U.E. 706: Nivell que apareix a l'altra part de la cata on no es documenta la u.e. 705, format per una terra compacta, de color clar i amb carbons. En aquest nivell es documenta fragments d'amfora Dressel 1A, Pascual 1 i algun fons de Campaniana A que proporcionen la data d'amortització aproximadament en el 25 a.n.e.

- U.E. 707: Nivell de terra compacta de color marró clar que es troba situat sota el nivell de pedres u.e. 705. No es pot confirmar si es tracta d'un enderroc ni si és assimilable al nivell d'abandonament de l'assentament.

Cata 8: Situada on hi ha el garrofer del cim del turó i excavada durant la Setmana Santa de 1988. Al llarg de l'excavació arqueològica es varen localitzar les unitats estratigràfiques següents:

- U.E. 800: Nivell de terra superficial molt humosa a causa de la vegetació (garrofer), de color marró fosc, de consistència flonja i amb material orgànic vegetal (arrels) i ceràmic (vidrades modernes). Aquesta unitat estratigràfica estava situada a nivell original del cim del turó abans de la construcció del mirador.
- U.E. 801: Nivell de terra compacta que cobreix les arrels del garrofer, de color marró i formada també per blocs de pedra d'origen indeterminat i argiles. Es tracta d'un nivell uniforme on s'observa una acumulació de materials majoritàriament ibèrics.

Cata 9: Excavada l'any 1990. Com ja s'ha dit, d'aquesta cata no disposem cap altra informació que la descripció de les primeres u.e. localitzades i els materials recuperats, sense cap mena de localització sobre plànol, ni fotografia que ens pugui donar la seva ubicació, tal com passa amb les cates 10 i 11. La relació estratigràfica de la cata 9 és la següent:

- U.E. 900: Nivell superficial de material orgànic en descomposició i restes de deixalles constructives.
- U.E. 901: Nivell de terra marró, de consistència flonja de tipus encara superficial.

Fins aquí arriba la documentació aportada per la memòria de la campanya de 1987 (FREIXA et alii, 1991) i alguna altra documentació que estava en mans de l'Ajuntament de Montgat i a les quals hem tingut accés. A partir d'ara tan sols podem fer una interpretació en base a l'estudi del material ceràmic recuperat, un material que, com ja s'ha dit, es trobava dipositat a les dependències de l'Ajuntament guardat en bosses i caixes sense cap altra informació que la unitat estratigràfica i en algun cas l'any. En el seu moment tan sols es va completar l'estudi de la campanya de 1987 i l'inventari i neteja d'alguns materials de la campanya de 1988. En qualsevol cas, nosaltres hem procedit a fer un reestudi del conjunt de materials que disposem (ja que algunes peces que havien estat documentades anteriorment han desaparegut) tant el que ja s'havia inventariat en el seu dia com el material de les últimes campanyes. S'ha de dir però que també s'han perdut algunes de les etiquetes que acompanyaven les peces ceràmiques que encara no havien estat siglades a causa de les condicions del lloc on havien estat dipositades tots aquests anys. Això comporta que sigui impossible poder-les ubicar en el seu estrat corresponent ja que estan descontextualitzades.

2.3 Estudi dels materials.

Els elements mobles del turó de Montgat. Ítems documentats i ítems inventariats.

El jaciment ibèric del Turó de Montgat ha estat, com ja s'ha indicat, objectiu i font d'investigació de nombrosos historiadors locals i en alguns casos arqueòlegs professionals que al llarg del segle XX han excavat o prospectat, legalment o no, el cim i les vessants del turó a la recerca d'estructures i elements mobles de filiació antiga. És un jaciment conegut –i publicat- intermitentment, que, a més apareix magnificat –i sobredimensionat- per la cita de Ptolomeu. Aquesta allau d'informació i de documentació permet conèixer determinats

elements desapareguts, localitzats tant en prospeccions com en excavacions legals, que poden ajudar a definir els àmbits cronològics d'ocupació en els que es mou l'assentament.

La majoria dels elements mobles documentats que en l'actualitat es troben desapareguts foren trobats al llarg de campanyes de prospecció dutes a terme per aficionats locals abans de la creació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. No es tracta, per tant, de prospeccions o treballs il·legals, sinó més aviat al·legals. Entre aquests cal destacar les investigacions de De la Pinta i de Tolosa. Però un dels fets més greus és el de la desaparició d'alguns materials documentats arqueològicament, en les campanyes d'intervenció de 1987, 1988, 1989 i 1990. El cas més flagrant és el de dues monedes, una de Kesse i una d'Ilturo, publicades (FREIXA et alii 1991) i que actualment estan ilocalitzades. Al mateix temps, alguns elements ceràmics inventariats pels directors de les intervencions de les darreries de la dècada dels vuitanta, com poden ser alguns fragments de ceràmica àtica, no han estat localitzats en l'inventari dut a terme per nosaltres. Aquest fet pot deure's a dues raons: o bé han patit la mateixa sort que les monedes desaparegudes (la dispersió dels materials pot justificar un possible extraviament del les peces no localitzades), o bé l'inventari no fou acurat.

És molt important per a la comprensió del fet històric desenvolupat al jaciment del Turó de Montgat definir els diversos àmbits cronològics als quals cal atribuir el funcionament de l'hàbitat. En aquest sentit cal reinterpretar alguns dels materials inventariats durant les campanyes d'excavació efectuades a la dècada dels vuitanta del segle passat i considerar tot un altre gruix d'elements provinents d'intervencions antigues, tots ells desapareguts, però documentats en diverses publicacions (DE LA PINTA i TOLOSA 1978; FREIXA et alii 1991). En referència a aquests materials cal ser caute, doncs no hem pogut inspeccionar-los, i per tant hem de basar-nos en dibuixos i descripcions. Si bé en el cas d'alguns d'ells la filiació és clara, en altres, com en el cas dels vernissos

negres interpretats com a ceràmiques àtiques, no podem confirmar la seva presència. De totes maneres el Turó de Montgat presenta materials datables des del Ferro I (650-575 a.n.e.) fins a baixa època ibèrica (possiblement els segles II o I a.n.e.). Es poden, doncs, definir a partir de la presència de materials mobles diverses fases de possible ocupació, encara que la documentació estratigràfica tan sols permet delimitar un període d'ocupació per a baixa època ibèrica.

2.3.1. Els elements mobles datables al Ferro 1.

Durant el procés de reinventariatge efectuat per nosaltres no s'ha localitzat cap element que pugui atribuir-se amb claredat a aquest període. Per tant, haurem de basar-nos en materials presentats en articles antics (DE LA PINTA i TOLOSA 1978; FREIXA et alii 1991) per tal de delimitar una probable ocupació antiga del Turó.

Cal assenyalar també l'absència, durant les diverses intervencions legals efectuades, d'estructures construïdes abans de l'Ibèric Final (segles II i I a.n.e.) Per tant, solament es pot documentar la localització de materials, no pas d'estructures constructives antigues. Aquest fet no permet afirmar amb seguretat l'existència de fases d'ocupació anteriors al segle III a.n.e. Però cal documentar aquests materials.

La peça més significativa prové, com les altres, de la intervenció feta per De la Pinta i Tolosa l'any 1978. Es tracta d'una agulla, possiblement de bronze o coure, de cap enrotllat (fig. 4). Solament conserva part del seu cap enrotllat, havent desaparegut la totalitat del seu cos. El cap, enrotllat sobre si mateix, és de dimensions mitjanes (13 mm de cap i entre 80 i 90 mm de llarg, segons el dibuix presentat per FREIXA et alii 1987: 53). Es tracta d'una agulla del subtipus C2 de Ruiz Zapatero (RUIZ ZAPATERO 1985), de cap enrotllat en forma de cercle diferenciat de la barreta. Aquest tipus d'agulla està documentat en una tomba de la necròpolis empordanesa d'Agullana (PALOL 1958), la famosa T-87,

on apareix juntament amb tres vasos d'imitació fenícia del tipus "Cruz del Negro". Ruiz Zapatero data aquesta tomba entre els anys 675 i 600 a.n.e. (RUIZ ZAPATERO 1985), encara que actualment es pot afinar aquesta cronologia, per la presència d'imitacions de vasos fenicis, o de tipus fenici, entre el 625 i el 585/575 a.n.e. (BEA et alii 2002). És, per tant, aquesta, la cronologia que cal atribuir a l'agulla del Turó de Montgat. Les agulles de la Bora Tuna, La Pedrera de Balaguer (Noguera) o, sobretot, pel que respecta a proximitat territorial amb el nostre exemplar, la de Burriac (Maresme), poden també classificar-se dins d'aquest subtipus, equivalent al grup 2 de Sotou. El seu cap s'aconsegueix per martellejat de la barreta, que és aplanada per a posteriorment enrotllar-se sobre si mateixa.

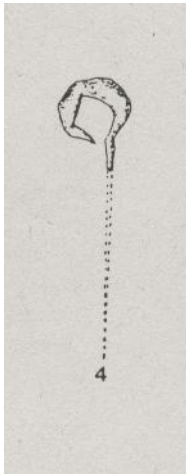
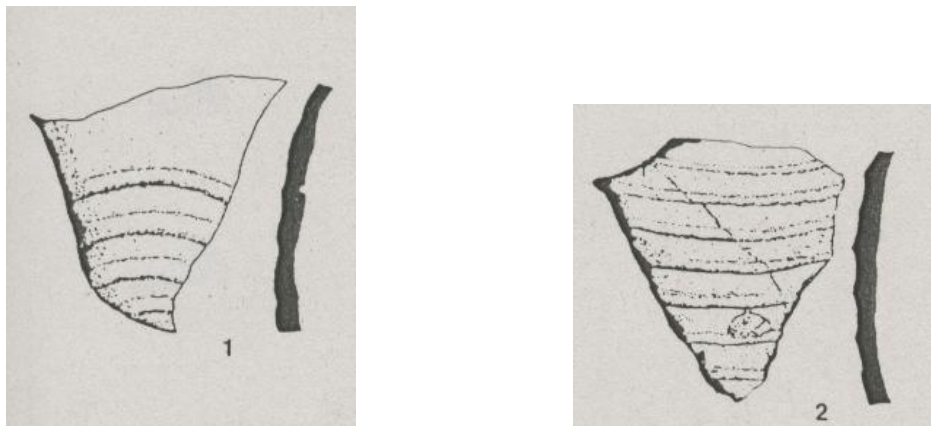

Fig. 4. Agulla de cap enrotllatFREIXA et alii 1991: làm.1)

La cronologia presentada per nosaltres és confirmada per Ruiz Zapatero. El subtipus C-2 és el més abundant, i pot datar-se entre segle VIII (exemplar del nivell VII de la necròpolis de la Pedrera de Balaguer (Noguera) fins a inicis del segle VI, en un contexte de Camps d'Urnes tardans o del Ferro, per a la peça de Burriac (RUIZ ZAPATERO 1985), agulla propera a la de Montgat, que n'ha de compartir la cronologia.

Les altres peces localitzades en excavacions antigues són ceràmiques, i han desaparegut, exceptuant un fragment de ceràmica a mà amb decoració acanalada que, almenys l'any 1991 es conservava al Museu de la Torre

Balldovina de Santa Coloma de Gramenet (FREIXA et alii 1991). Els dos fragments desapareguts són informes, a mà, presentant una decoració clarament d'acanalats, en semicercles concèntrics una d'elles, i de set bandes separades, més o menys paral·leles (figs.1 i 2).

Figs. 1 i 2: Ceràmiques a mà acanalades (FREIXA et alii 1991: làm.1)

La que es conserva al Museu de Santa Coloma és també un fragment informe de ceràmica a mà, amb “suposada” decoració en cinc bandes d'acanalats paral·lels (cal considerar més aviat una decoració en cordons incisos). Segons la descripció publicada per Albert Freixa i altres (FREIXA et alii 1991: 41) “*presenta una pasta de coloració terrosa clara, amb desgreixant de quars i mica i unes superfícies molt acurades, només allisades, i de la mateixa tonalitat. Hem de destacar que per la seva aparença s’ha de tractar d’una carena i pel seu gruix d’alguns tipus de gran vas, essent possible que les bandes formin part d’un motiu ornamental de triangles*” (Fig. 3).

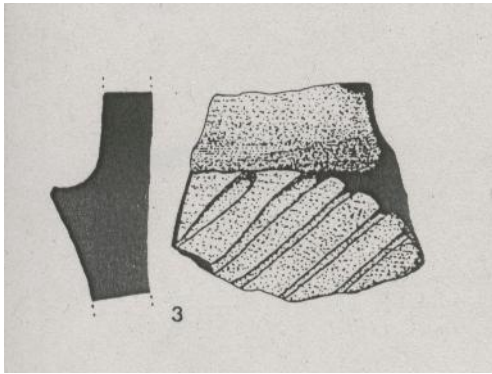

Fig. 3: Ceràmica a mà acanalada (FREIXA et alii 1991: làm.1)

La descripció d'aquestes peces en els articles publicats és minsa, encara que cal considerar de gran importància la seva suposada presència al jaciment, per tal d'atribuir una cronologia *postquem* per a l'activitat ocupacional del Turó. De totes maneres cal realitzar, a la vista dels dibuixos, una sèrie de matitzacions sobre aquestes peces:

-Sobre les peces 1 i 2, desaparegudes ja l'any de publicació del treball de Freixa i altres (1991) no sembla que hi hagi cap mena de dubte en atribuir aquests fragments a vasos de decoració acanalada. Aquest tipus de decoració és un dels fòssils directors dels Camps d'Urnes, marcant la seva localització i l'irrupció del Bronze Final (MAYA et alii 1998), encara que perduren fins almenys la primera meitat del segle VII a.n.e., en el que s'ha vingut coneixent com a *Camps d'Urnes del Ferro*. No són decoracions que perdurin dins de la Primera Edat del Ferro (650-575 a.n.e.) En aquest període, marcat principalment per l'aparició de xarxes comercials de caire semita al sud del Principat, i grec al nord, es mantenen les formes dels vasos (principalment vasos amb perfil en S) perdent-se, però, les decoracions acanalades. Aquestes es mantenen fins a un moment molt inicial del Ferro I en contextes allunyats del nostre, com la vall del Segre on, per exemple, els acanalats oblics marquen l'inici de l'activitat, al segle VII a.n.e., del poblat dels Vilars d'Arbeca (Les Garrigues). De totes maneres és precipitat parlar de fases d'ocupació datables al Bronze Final o, fins i tot, a la Primera Edat del Ferro al Turó de Montgat. Els paral·lels presentats en el treball de Freixa i altres per a aquestes dues peces (fragment de la Loma de los Brunos, Osca) són

excessivament antics. De totes maneres cal tenir en consideració la localització d'aquests ítems.

-La peça que es conservava al Museu de Santa Coloma de Gramenet no pot atribuir-se, en cap cas, a vasos de decoració acanalada, sinó que els motius que presenta, sobre una carena, són fets amb incisions. Aquest fet és important, doncs permet afinar cronològicament la seva presència en un contexte ja atribuïble a la Ia. Edat del Ferro. Les decoracions incises, en cordons o no, són característiques del Ferro I en amples sectors del Nordest de la Península Ibèrica (BEA et alii 2002).

De totes maneres cap de les quatre peces indica amb seguretat l'existència d'una fase d'ocupació de Ferro I al Turó de Montgat. La confirmació, o no, de la seva existència ha de passar per una intervenció arqueològica sistemàtica dels punts no excavats fins al moment. Aquest és un repte important que caldria considerar en un futur. Fins ara solament podem testimoniar la localització de materials antics que poden reflexar un hàbitat preibèric.

2.3.2. Els materials de l'Ibèric antic

La presència de materials clarament datables dins del període Ibèric Antic (550-475/450 a.n.e.) és testimonial, i queda reduït a una sola peça. Aquesta, malgrat haver aparegut durant les excavacions arqueològiques dutes a terme per l'equip d'Albert Freixa i Vicenç Moreno, és totalment inèdita, encara que és d'importància cabdal. Es tracta d'un pivot i part del fons d'una àmfora de producció massaliota (probablement una forma A-MAS 2A o 2B de Lattes/ Py forma 2) (veure dibuixos adjunts: fig.16 de l'apèndix 2).

Aquest tipus d'àmfores, produïdes a l'hinterland de Massalia (Marsella) a partir de meitats del segle VI a.n.e. són molt abundants a la costa del Golf de Lleó, apareix als territoris de l'àrea de captació emporitana, és menys abundant a la

costa de la Catalunya Central i és testimonial al sud del Principat. Vehiculada pel comerç grec, la seva absència a terres meridionals cal referenciar-la a l'establiment d'un patró d'intercanvi comercial semita (fenici sudpeninsular primer, ebussità després) al sud del Garraf o del Penedès. De totes maneres, no és gens comu documentar-la a la costa central.

El fragment aparegut al Turó de Montgat, de la forma MAS 2A o 2B de Lattes/Py forma 2, com ja s'ha indicat, ha de datar-se dins del segle V a.n.e., entre el 500 i el 400 a.n.e., marcant el trànsit entre l'Ibèric Antic i l'Ibèric Ple. Aparegué en un nivell superficial, remogut, encara que creiem que és bastant fiable la seva provinència del Turó, a diferència de les peces desaparegudes presentades a l'apartat anterior.

La seva aparició com a *unicum*, la total absència de peces característiques de l'Horitzó Ibèric Antic (ceràmiques ibèriques antigues, copes jonies B-2, àtiques Vicup o Acrocup...) i la seva posició estratigràfica descarten la consolidació d'hàbitat d'aquesta fase al Turó, encara que caldrà noves intervencions arqueològiques per confirmar aquesta hipòtesis. De totes maneres és un període poc treballat i, per tant, força desconegut, encara que és important remarcar l'existència d'aquesta peça al Turó, que passa a formar part del conjunt d'elements que poden definir, en cas de contrastar-ho arqueològicament, un hàbitat antic al Turó de Montgat.

2.2.3. Els materials datables a l'Ibèric ple

Dins d'aquest període es poden englobar una quantitat gran -però indeterminada- de fragments de ceràmica comuna ibèrica, dels quals parlarem amplament en el següent apartat, així com diverses produccions de vernís negre. Dins d'aquest grup caldrà esmentar una sèrie de peces localitzades en les excavacions de Freixa i Moreno, que, desgraciadament, avui es troben

desaparegudes, encara que van ser publicades per aquests (FREIXA et alii 1991: 41-42).

*El vernís negre àtic.

Els excavadors del Turó descriuen en el seu article de 1991 tres fragments de producció àtica de vernís negre, dos d'ells informes, apareguts a les unitats estratigràfiques u.e. 614 i u.e. 615. Com que no hem vist aquestes peces, citem textualment la seva descripció:

“Dels dos primers fragments, malgrat que no se’n pot determinar la forma, no dubtem de la seva filiació àtica per les seves característiques tècniques de pasta fina, molt depurada i de color rosat, i pel vernís negre, una mica lluent, espès, de tacte setinat (sic) i de molt bona qualitat.” (FREIXA et alii 1991: 41).

La tercera de les peces és un fragment de peu motllurat, aparegut a la u.e. 620. (fig. 5). La seva pasta *“és fina, molt depurada, compacta, sense desgreixant visible i de color rosat; el vernís és negre, brillant, setinat al tacte, de molt bona qualitat, espès i compacte. La superfície de repòs queda en reserva i en la cara interna del peu sembla conservar, malgrat la seva fractura, un altre cercle exempt, típic de les àtiques”*(FREIXA et alii 1991: 41).

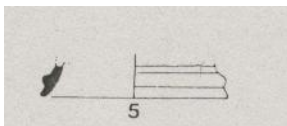

Fig. 5: Peu de ceràmica de vernís negre àtica (FREIXA et alii 1991: làm. 1)

La tipologia d'aquest peu sembla pertànyer a un *cup-kantharos plain rim* de l'Àgora d'Atenes (SPARKES-TALCOTT 1970: fig. 7, pp. 117 i ss.), tal i com ja apunten els investigadors que la localitzaren, i s'emmarca en el moment d'irrupció de les produccions de vernís negre de l'Àtica, un cop finalitzada l'arribada de productes de figures roges. Es tracta de exemplars iguals que els originals de la forma *cup-kantharos moulded rim*, amb la diferència que la paret

còncava del vas arrenca d'un peu recte, sense motllura marcada. Les cronologies més antigues per a aquest tipus de peces cal cercar-les al primer quart del segle IV a.n.e., desenvolupant-se plenament al llarg d'aquesta centúria.

És realment problemàtica la desaparició d'aquesta peça, doncs és l'única datable al segle IV a.n.e. per al Turó de Montgat. És força probable que si arriba aquesta peça àtica, de qualitat dins del repertori de vernís negre grec, altres elements semblants formessin part dels dipòsits arqueològics del jaciment.

2.3.4. Els segles III, II i I a.n.e.

Dins d'aquestes centúries cal emmarcar la més gran quantitat de materials ceràmics estudiats, provinents del Turó de Montgat. Es tracta, per tant, a la llum de l'estat en que es troba l'excavació del jaciment, del seu període de més gran activitat. S'han analitzat diversos tipus de produccions, entre les que cal destacar les importacions amfòriques, els vernissos negres i els recipients indígenes a torn. En aquest apartat exposarem els resultats de la seva anàlisi.

a) Les importacions amfòriques.

Poden establir-se bàsicament dos grups: les **importacions centremediterrànies** i les **importacions itàliques**.

*Els recipients amfòrics centremediterranis. Àmfora tipus RAMON T-7.2.1.1.

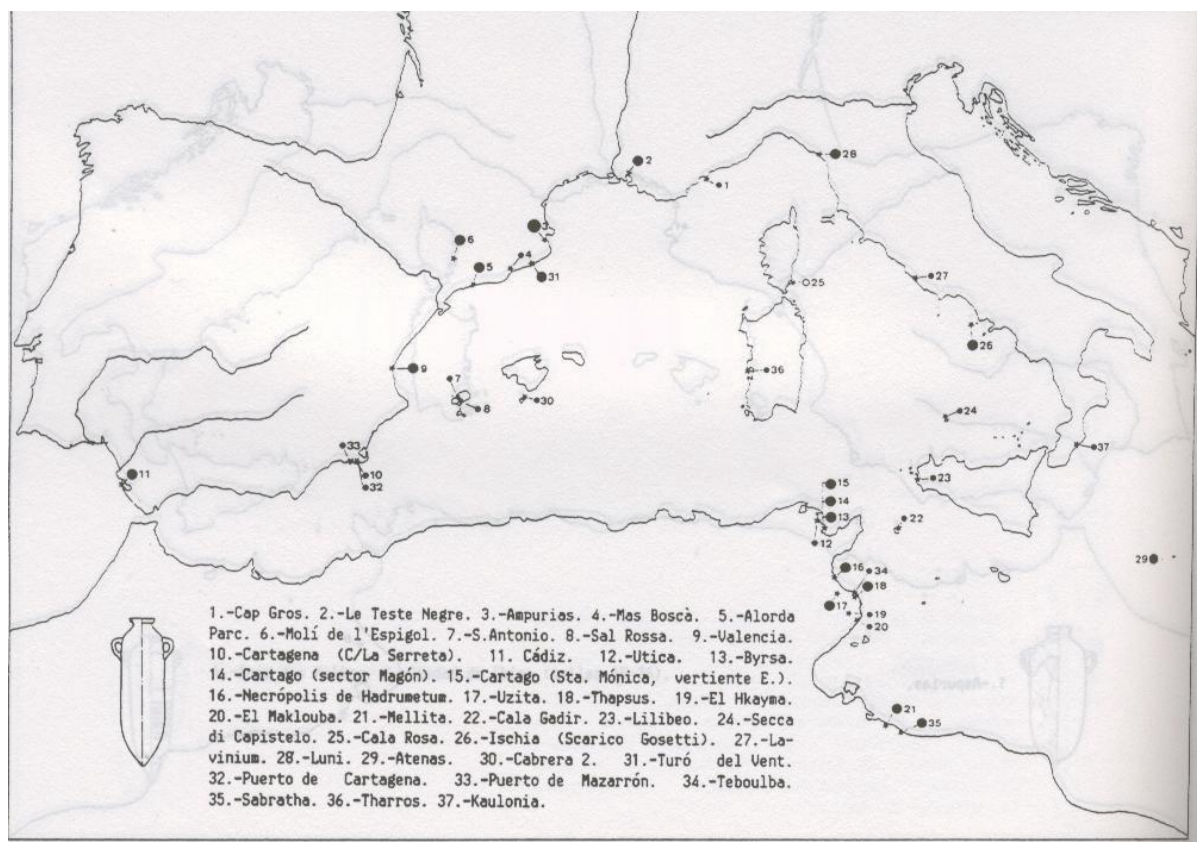
L'estudi dels materials ceràmics del Turó de Montgat ha aportat la documentació d'exemplars amfòrics de producció centremediterrània, cartaginesa. La majoria de les pastes estudiades poden ser englobades dins dels grups "Cartago-Tunísia" o Nord d'Àfrica, en detriment d'altres produccions,

com poden ser les sicilianes, malteses o sardes. La presència d'aquestes àmfores, si be que minoritària davant importacions com les itàliques, és constant. Constant també és la recuperació de **productes amfòrics púnico-ebussitans**.

Durant la campanya de 1988 es recuperà, al netejar el tall de la Cata 6, un fragment de vora d'una àmfora que fou obviada pels investigadors del moment, però que presenta, com es veurà, una certa importància cronològica. Es tracta d'un exemplar d'àmfora de producció cartaginesa, que s'engloba dins de la forma **RAMON T-7.2.1.1**. La seva pasta és de color rosa, presentant una engalba exterior de color gris. Es correspon amb el tipus de pasta del grup "Cartago-Tunísia" (RAMON 1995).

Aquest tipus d'àmfora és un dels més importants pel que respecta a la projecció comercial cartaginesa a les darreries del segle III i inicis del II a.n.e., és a dir, en un moment immediatament posterior a la Segona Guerra Púnica (RAMON 1995). El moment àlgid de la producció d'aquest tipus amfòric és el darrer terç del segle III a.n.e. i segurament el primer o segon decenis del segle II a.n.e. És possible que la seva producció s'iniciï abans, dins de la primera meitat del segle III a.n.e., encara que la seva presència a les tombes de Mellita (Líbia) o de El-Hkayma (Tunísia) o al peci de Secca di Capistello (Lípari, illes Eolies, Itàlia) possiblement desmonta aquesta hipòtesi. Aquestes àmfores són molt comunes als nivells últims de la Cartago púnica (LANCEL 1979; LANCEL 1982). La seva àrea de fabricació ha de ser cercada a l'àrea cartaginesa del Sahel tunisià. Altres zones, menys probables, són la Tripolitània oest i la Sicília occidental (RAMON 1995).

La distribució d'aquesta àmfora a la Mediterrània és ampla:

Mapa de distribució d'àmfores T-7.2.1.1. extret de RAMON 1995

Com es pot observar, aquest tipus d'àmfora ha estat localitzat en nombrosos jaciments de la Península Ibèrica, entre els quals cal incloure alguns laietans o cossetans propers al Turó de Montgat. Entre aquests cal destacar Alorda Park (Calafell, Baix Penedès) per a la Cossetània, Mas Boscà (Badalona, Barcelonès) o Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental) per a la Laietània o el Molí de l'Espigol (Tornabous, Urgell) per a la zona ilergeta. La seva presència al Turó de Montgat concorda amb la seva localització en assentaments laietans i esdevé una peça perfecta per a definir el trànsit entre el segle III i el II a.n.e. al jaciment. Per citar un exemple cronològic sobre la presència d'aquestes àmfores a la costa catalana, al jaciment d'Alorda Park es localitzen dos fragments de llavi, datables dins de la primera meitat del segle II (SANMARTÍ i SANTACANA 1992), a l'igual que els fragments presents a Albintimilium i Emporion.

*Les importacions itàliques. .Les àmfores Lamboglia II i Dressel 1.

Aquest és el conjunt d'importacions amfòriques més nombrós dins dels materials recuperats al jaciment. Es tracta de productes provinents de la costa sud de la Península Itàlica (Campània, Calàbria...), datables entre segle III i I a.n.e., encara que la seva arribada massiva cal situar-la dins del segle II a.n.e. Sembla que el producte transportat era bàsicament el vi, encara que algunes d'elles poden dur oli, com pot ser el cas de la Lamboglia II. Al Turó de Montgat s'han documentat un exemplar d'aquesta darrera forma i també de les diverses variants de les Dressel 1.

-Àmfora tipus Lamboglia II.

Provinent de la rasa efectuada l'any 1988 per part de la RENFE a la vessant sud del turó s'identifica una vora completa amb el coll i les nanses d'una àmfora itàlica del tipus Lamboglia II. Es tracta d'una producció que arriba escassament a les nostres costes. Per exemple, tan sols se n'ha recuperat un exemplar a Badalona (COMAS 1985). L'exemplar del Turó de Montgat presenta un llavi recte, tendent a la triangularitat, coll curt, nanses rodones, pasta de color beix, depurada, amb escasses evidències de desgredant.

És una àmfora classificada per Nino Lamboglia com a número 2 de la seva coneguda tipologia, en la revisió que efectuà sobre la taula formal de Dressel. Té un aspecte panxut, llavi recte, nanses de secció rodona i una carena força marcada a l'espatlla. L'exemplar del Turó de Montgat cal identificar-lo amb el tipus d'àmfores del derelict d'Albenga (LAMBOGLIA 1955). Eren àmfores de coll molt curt, pràcticament inexistent, datables cap al 50 a.n.e. Ja s'ha indicat que són àmfores de producció itàlica. En aquest sentit Beltrán les classifica com a apul·les (BELTRÁN 1970). Altres autors, com Tchernia, defensen una àrea de producció més ampla, que inclogui la costa calabresa, i una difusió bàsicament oriental, adriàtica i, en menor mesura, francesa i ibèrica (TCHERNIA 1980).

Pel que respecta al producte que transportaven majoritàriament s'ha defensat la hipòtesis vinària. Encara que Lamboglia parla d'àmfores oleàries per a aquesta forma, tant Beltrán com Tchernia creuen que el producte transportat era vi (COMAS 1985). Es basen en fets com la localització de revestiments de pega en àmfores Lamboglia II al jaciment de Sa Nua Perduda o, fins i tot vi en descomposició, en una àmfora del peci de la Madrague de Giens.

El paral·lel més proper localitzat és un fragment de vora amb nansa, provinent de Badalona, amb número de referència Ct. 8838 (COMAS 1985). Presenta un llavi alt lleugerament triangular, pasta rosada força depurada, amb bastant poc desgreixant. Té una marca, PROTE, al llavi. Es correspon, a l'igual que l'exemplar del Turó de Montgat, a les àmfores del tipus del peci d'Albenga, amb una cronologia entorn al 50 a.n.e.

-Les àmfores Dressel 1

Són les més abundants. Al conjunt ceràmic del Turó de Montgat se n'han documentat pertanyents a les seves tres variants clàssiques: Dressel 1A, Dressel 1B i Dressel 1C.

b) Els vernissos negres:

La localització d'elements de vaixella fina en vernís negre és poc abundant en el conjunt dels materials estudiats per nosaltres provinents del Turó de Montgat, encara que es manté constant. Cal assenyalar que la majoria dels que hem pogut documentar han estat trobats en nivells efectuats a la Cata 7, almenys pel que respecta als que hem pogut classificar. De totes maneres s'ha de suposar que la seva presència era major al jaciment, encara que no hagin estat localitzats o hagin desaparegut. Les formes documentades són les següents:

-MG-89-703: Vora d'un bol pertanyent a la forma **Morel 2825/Lamb 27**. Es tracta de la forma més típica de la ceràmica Campaniana A. Aquest bol gran, de paret carenada i perfil abombat, és una de les produccions més antigues d'aquesta tipologia, durant la seva fabricació fins almenys el 120 a.n.e., essent el seu moment de màxim apogeu entorn la meitat o el tercer quart del segle II a.n.e.(Fig. 9, núm.1)

-MG-89-704: Vora de ceràmica campaniana de tipus A pertanyent a la forma **Morel 1310/Lamb 36**. No es pot determinar a quina de les seves variants pot pertànyer. Es tracta d'un bol de vora exvassada, amb peu. La seva cronologia pot ser emmarcada dins del segle III o II a.n.e. Presenta forces variants, i apareix amb certa constància als jaciments protohistòrics d'aquesta cronologia. (Fig. 10, núm.1)

-MG-90-704: Vora de pàtera de producció campaniana de tipus B. Es tracta de vasos poc profunds, de vora vertical o poc elevada, poc alts. L'exemplar del Turó de Montgat possiblement pot ser emmarcat dins de la variant **a** de la forma **Morel 2250/Lamb 5**, i es pot datar possiblement dins de la primera meitat del segle II a.n.e. És una de les formes més representatives de Campaniana B que arriba a les nostres costes. Les dimensions d'aquestes pàteres es basen en tres ordres de grandària: 15-19 cm., 20-25 i els 30-35 cm. de diàmetre (BATS 1988: 138). L'exemplar del Turó de Montgat sembla poder-se emmarcar dins del primer dels grups, és a dir, de les pàteres petites. (Fig. 10, núm.2)

-MG-90-704: Peu de *kylix* de vernís negre, de producció itàlica. Presenta una pasta de color beix i un vernís de color negre mat que permet assimilar aquesta peça al cercle de produccions de la Campaniana B. Es correspon amb la forma **Morel 4112**. L'àrea de producció d'aquests vasos cal cercar-la, segons Morel, a Adria (Veneto, Itàlia), en contextes del segon quart del segle II a.n.e. (MOREL1981).(Fig.11, núm.1)

-MG-90-704: Vora de bol ample, de vora amb perfil elevat, quasi rectilini i quasi horitzontal, amb l'extrem bruscament elevat cap amunt. Pertany a la forma **Morel 1441/ Lamb 6**, encara que no podem determinar a quina de les seves variants. Cal emmarcar la producció dins del cercle de la Campaniana A, o bé en algun taller de producció local itàlica indeterminat. És una forma no massa representada en jaciments amb presència constant de vernissos negres com Pollentia (Mallorca) (SANMARTÍ ET ALII 1996: 16). Pel que respecta a la seva cronologia, alguns autors han defensat la seva rarefacció en nivells datables durant la fase tardana de la Campaniana A (SANMARTÍ ET ALII 1996: 16), fet comprobable en jaciments com Òlbia de Provença (3'8% de les formes de Campaniana A tardana), La Cloche (8'1%), Lattes (2'5%), Muralla Robert d'Empúries (un sol exemplar a l'estrat III) o Burriac (2'75% en els nivells datables entre el 90 i el 70 a.n.e., cap exemplar en cronologies de 70-40 a.n.e.). Aquesta darrera cronologia és força aplicable per al Turó de Montgat. Així es podria datar la peça del Turó cap a inicis del segle I a.n.e.

-MG-90-706: Bol que presenta un llavi arrodonit i una ranura entorn. Les seves parets són de perfil fortament abombat. Es tracta d'una producció de Campaniana B, emmarcable en la forma **Morel 2323/Lamb 1**, que presenta multitud de variants. No podem concretar a quina pertany la localitzada al Turó de Montgat. Pel que respecta a la seva cronologia, les peces més antigues d'aquesta forma apareixen a les darreries del segle II a.n.e., en el trànsit amb la següent centúria, perdurant en alguns casos fins al tercer quart del segle I a.n.e. (Fig. 11, núm.2)

-MG-90-706: Peu d'una peça de vernís negre, de pasta groguenca clara, molt homogènea, vernís negre amb reflexos verdacis, amb decoració a rodeta. Presenta el peu interior en reserva, a excepció d'una línia de vernís que marca el peu per la part interna. Aquest és motllurat. Podria classificar-se dins de la forma **Morel 4284/Lamb 42**, concretament en el subtipus **a1**, encara que aquesta

atribució no és segura. Seria així una peça antiga dins del contexte dels vernissos negres del Turó de Montgat, datable entorn al 300 a.n.e. La seva àrea de producció es trobaria possiblement als voltans de Càpua (Itàlia). (Fig. 11, núm.3)

-MG-90-708: Vora de ceràmica Campaniana B pertanyent a la forma **Morel 1222 /Lamb 2**, concretament al seu subtipus **i1**. Es tracta d'una peça de parets rectes i llavi exvassat, sortida possiblement d'obradors d'Etrúria, de pasta beix i vernís mat amb tonalitats olivàcees. Present en contextes peninsulars (Tarragona, Eivissa), pot ser datada al segle II o primera meitat del segle I a.n.e.

-MG-90-708: Vora d'una copa de parets convexes, amb nanses bífides, de la forma **Morel 3121**, possiblement classificable en les seves variants **e** o **g**. Presenta una pasta de color rosaci clar, amb un vernís negre força mat, que mostra reflexos plomacis en alguns punts. Es tracta d'una peça de producció etrusca, dins del cercle de la ceràmica Campaniana B, amb una cronologia situable entorn a meitats del segle II a.n.e.

-MG-90-708: Peu d'un bol de vernís negre, assimilable a produccions de Campaniana B, de la forma **Morel 2931a/Lamb 8**. Es tracta d'una peça força gran, amb un peu anular motllurat. La seva pasta és de color groguenc, de textura fina, depurada. Presenta la part interior del peu en reserva. És una producció local itàlica. Cal atribuir-li una cronologia entorn al 175 a.n.e. (Fig. 14, núm.3).

c) La ceràmica ibèrica:

Consisteix el grup més nombrós dins dels materials ceràmics localitzats al Turó de Montgat i alhora n'és el més homogeni. L'àmbit cronològic en el qual es mouen les produccions ibèriques presenta una problemàtica complexa. Es tracta de productes fabricats al llarg de diverses centúries, que en pocs casos han estat sistematitzats amb èxit. Entenem com a produccions ceràmiques ibèriques tota una sèrie de productes datables *a grosso modo* entre meitats del segle VI i les darreries del segle I a.n.e., encara que en alguns casos cal rebaixar la presència i fabricació de materials ceràmics ibèrics fins a època augustea o fins i tot tiberiana (com per exemple els materials ceràmics del Passatge Cobos de Tarragona). De totes maneres l'espectre cronològic més comú és aquell que es situa entre el segle V a.n.e. i el II-I a.n.e., això és, l'Ibèric Ple i l'Ibèric Final. En el cas del Turó de Montgat no creiem que poguem pujar les cronologies més enllà del segle III a.n.e., almenys pel que respecta a la zona excavada.

La sistematització de la ceràmica ibèrica més antiga és la de Bosch (BOSCH, P. (1915): *"El problema de la cerámica ibérica"*, Madrid), plantejant-se'n d'altres al llarg del segle XX, entre els quals cal destacar les de Nordström (NORDSTRÖM, S. (1969 i 1963): *"La céramique peinte ibérique de la province d'Alicante, I i II. Acta Universitatis Stockholmiensi"*, VI i VIII, Stockholm), Aranegui (ARANEGUI, C. (1970): *"Cerámica ibérica de La Serreta (Alcoy): los platos"* dins *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 10, València) o Ros Sala (ROS SALA, M.M. (1989): *"La pervivencia del elemento indígena: la cerámica ibérica, La ciudad romana de Carthago Nova. Fuentes y materiales para su estudio"*, 1, Murcia). Però la classificació més interessant, sota el nostre punt de vista, i que hem utilitzat en aquesta revisió de materials, és la publicada per Mata i Bonet (MATA, C. i BONET, H. (1992): *"La cerámica ibérica: ensayo de tipología"* *Estudios de Arqueología Ibérica y Romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester. Trabajos varios*, 89, València). Considerem que es tracta d'una classificació basada en conceptes lògico-analítics que planteja resolucions formals als problemes plantejats per la

ceràmica ibèrica, bàsicament la seva gran estandardització. Aquesta classificació, com es pot comprovar, ha estat aplicada en part en aquest treball.

Es distingeixen dos grans grups dins de la ceràmica ibèrica:

-Ceràmica fina: Recull totes aquelles ceràmiques amb una sèrie de característiques ben definides, tant a nivell visual com analític. Presenten pastes compactes, dures, amb sons metàlics, sense mases impureses observables, i una única coloració clara, beix o rogenca, encara que poden presentar en secció la característica pasta “sandwich” o de coccio alternant. En tots els casos es tracta de ceràmiques cuites a altes temperatures, generalment oxidades, encara que existeix una bona proporció de ceràmiques reduïdes, totes elles tornejadades, que presenten acabats amb engalba, polits o allisats per tal d’eliminar les imperfeccions. Dins d’aquest conjunt cal englobar la majoria de les ceràmiques ibèriques recuperades al Turó de Montgat. El seu repertori formal passa per la presència d’àmfores de boca plana (àmfores **Mañá B-3/ Mata-Bonet Classe A, Grup I, Tipus 1, Subtipus 1.1.**-Àmfores amb carena arrodonida), nombrosos vasos bitroncocònics amb coll de cigne (**Mata-Bonet Classe A, Grup I, Tipus 2**-Tenalles o grans recipients), *kalathoi* (**Mata-Bonet Classe A, Grup II, Tipus 7**-*kalathoi*), i tota una sèrie de formes de reduïdes dimensions com poden ser plats o copes. Cal destacar la presència d’un vas reduït d’excel·lents qualitats formals que conserva la seva nansa trenada. Cal classificar-lo com a gerra de boca circular o olpe -no creiem que es tracti d’un *oinochoe*- (**Mata i Bonet Classe A, Grup III, Tipus 2, Subtipus 2.2.**). La presència de *kalathoi* al Turó de Montgat no ens permet atribuir cronologies anteriors a mitjans del segle II a.n.e. per al conjunt.

-Ceràmica grollera: Es caracteritza pel seu acabat groller o poc acurat, i està feta gairebé en la seva totalitat a mà. L’argila presenta una gran quantitat de desgreixants visible tant en la pasta com en la superfície. Es tracta de ceràmiques de cuina, presents al Turó de Montgat. Cal destacar una peça

tècnicament englobable en aquest grup, però que cal classificar dins de la tradició dels vasos teromorfs: un vas a mà amb una nansa en apèndix que presenta un pròtom de bou. Exemplars similars han estat localitzats al Tossal Redó de Calaceit o al Turó del Calvari de Vilalba dels Arcs, aquest darrer en estudi per nosaltres en el moment de redactar aquestes ratlles. De totes maneres les peces baixaragoneses són força més antigues, de finals del segle VII o inicis del VI a.n.e. Destaca l'ús ritual d'aquests vasos teromorfs en els ambients protohistòrics, fet que sembla repetir-se, a tenor d'aquesta peça, al Turó de Montgat.

La ceràmica ibèrica, com s'ha indicat, és la més abundant al Turó de Montgat, i, alhora, la que planteja majors problemes cronològics. La presència de vasos bitroncocònics amb perfil de coll de cigne és constant des del segle V a.n.e., mentre que els perfils en S cal considerar-los, si més no taxonòmicament, antics, de forta tradició des del Bronze Final, encara que els exemplars del Turó cal datar-los en baixa època. Els *kalathoi*, en canvi, representen una de les formes més tardanes, de segle II a.n.e. Esdevenen un fòssil director per datar nivells tardans, com és el cas del jaciment de Montgat.

Aquests fets han provocat que haguem d'usar les importacions, bàsicament de vernís negre, per tal de donar cronologies de funcionament acurades a l'hàbitat ibèric del Turó (veure conclusions). D'aquesta manera, considerem que el període de màxima activitat cal situar-lo entre els segles III i I a.n.e., arribant al seu zènit al llarg del segle II. A partir de meitats del segle I a.n.e. s'inicia la lenta decadència que provocarà el canvi de patró d'assentament cap a les vessants i la plana, iniciant-se un sistema d'hàbitat romà: les vil·les. Aquest és un procés força conegut i comú, encara que sobta la tardança amb què es produeix a Montgat. Possiblement caldrà cercar qüestions de tipus defensiu o estratègic per mantenir una talaia ibèrica sota el sistema d'explotació o, millor dit, d'ús del territori establert pel poder romà. Caldrà continuar els treballs arqueològics per tal de donar llum a aquesta incògnita.

Cal destacar, per altra banda, que recentment el Dr. Jordi Juan i Tresserres i el Dr. Joan Carles Matamala han dut a terme uns anàlisis sedimentaris, alguns dels quals encara es troben en fase d'estudi, i dels quals en destaquem la presència de restes carpològiques que han donat com a resultat que els continguts de les sitges de la cata 4 eren raïm i blat. Per altra banda, també s'han pogut analitzar els sediments de diferents àmfores de la campanya de 1987 que ens indiquen que contenien vi (àmfora Dressel 1 – Pascual 1) i cervesa (àmfora ibèrica Mañà B3). Malgrat tot, aquesta informació és encara incipient, caldria doncs, esperar els resultats que encara estan pendants i que ben segur ens proporcionaran molta més informació.

Altres materials en curs d'estudi són dues peces lítiques de jaspi, l'una procedent de la cata 7 (u.e. 702) i l'altra de la cata 6 (u.e. 619), ambdues també de la campanya de 1987 que actualment estan sent analitzades tan pel que fa als residus per part dels Drs. Juan i Matamala, així com la seves traces d'ús per experts de la Universidad Complutense de Madrid.

2.4. Conclusions

El jaciment ibèric del Turó de Montgat ha estat, com hem comprovat, amplament estudiat i interpretat al llarg del segle XX, fins a l'inici de les intervencions arqueològiques regulades per la Generalitat de Catalunya. La llarga història del Turó, així com un cert misticisme entorn a la cita d'Estrabó, han contribuït en aquest afany investigador.

L'objectiu del nostre treball ha estat el reestudi, reclassificació i reinterpretació d'una sèrie de materials, ceràmics en majoria, dipositats en dependències municipals. Almenys aquest fou l'objectiu principal. Però al mateix moment en que s'avançava en l'estudi d'aquests materials, provinents de les intervencions arqueològiques efectuades entre 1987 i 1990, es tenia notícia de materials apareguts en prospeccions antigues, o localitzats per excursionistes ocasionals. Aquest fet ha provocat que el volum de materials del Turó hagi augmentat sensiblement, i que en aquest treball poguem presentar l'inventari més complet des de l'inici de les investigacions.

L'estudi d'aquests materials ha permès la localització d'alguns materials que havien estat obviats, com per exemple un pivot d'àmfora massaliota, o materials àmforics romans (àmfores tarraconeses Dressel 2-4) que poden afinar una cronologia d'ocupació del jaciment. No podem saber si l'activitat ocupacional ha estat continuada o no, sense acabar d'excavar intensivament l'assentament, però podem apuntar unes cronologies *ante quem* i *post quem* que marquen el desenvolupament d'un hàbitat humà de com a mínim sis o set segles. Hem marcat algunes fases de funcionament:

*Turó de Montgat 0 (650-575 a.n.e.): Aquesta fase de funcionament no ha estat comprovada arqueològicament. En prospeccions antigues havien estat localitzats, com s'ha indicat, una sèrie de materials datables durant la Ia. Edat del Ferro que poden indicar l'existència d'un primer assentament, el més antic

del Turó. Solament es pot confirmar la seva existència continuant les intervencions arqueològiques, encara que és molt probable que si existien estructures d'aquesta època, aquestes hagin estat destruïdes en el moment de construcció del poblat ibèric.

*Turó de Montgat 1 (meitats segle VI): Aquesta fase es diferenciaria de l'anterior per ser la primera plenament ibèrica, encara que en aquest moment tant sols podem presentar un fragment ceràmic datable en aquest període: un pivot d'àmfora massaliota. En aquest cas també és necessària la continuació dels treballs d'investigació per tal de confirmar l'existència d'aquesta fase.

*Turó de Montgat 2 (Segles V-IV a.n.e.): Es correspondria amb la fase d'ocupació de l'Ibèric Ple. És un període ja mínimament documentat al Turó de Montgat, del qual no dubtem. És molt possible que calgui situar l'inici d'una activitat estable en l'Ibèric Ple, encara que el moment aparegut en les excavacions sigui datable en l'Ibèric Tardà. Ceràmiques ibèriques i els fragments àtics apareguts poden datar-se en aquest moment.

*Turó de Montgat 3 (Segles III-I a.n.e.): Aquest és el moment de major activitat al Turó de Montgat, o almenys la fase que s'ha conservat més be. La pràctica totalitat dels materials ceràmics pertanyen a aquest moment cronològic: ceràmiques ibèriques, àmfores itàliques (Lamboglia II, Dressel 1...), vernissos negres campanians...La totalitat de les estructures ibèriques excavades pertanyen a aquesta fase. Resultaria interessant continuar els treballs arqueològics per tal de determinar o delimitar les estructures d'aquest període.

*Turó de Montgat 4 (Segle I d.n.e.): Marca el final de l'activitat al Turó i l'aparició de les vil·les romanes a la seva vessant (Vil·la de Ca l'Alsina). Aquesta fase queda determinada per la presència de recipients amfòrics tarraconesos (Dressel 2-4) o laietans (Pascual 1).

Resulta interessant efectuar una sèrie de matitzacions entorn a la construcció del territori ibèric a la Laietània i l'encaix del Turó de Montgat en aquest esquema. S'han realitzat nombroses interpretacions sobre la creació i estructuració del territori en les societats antigues, sobretot a partir de l'eclosió dels estudis d'arqueologia espacial o de captació de recursos (Site Catchment Analyses). El cas ibèric no és una excepció; d'aquesta manera recentment s'han presentat excel·lents treballs sobre estratègies de poblament a la zona de l'Ebre Final (DILOLI 1997) en època ibèrica o bé a nivell peninsular (RUIZ i MOLINOS 1993). El territori ibèric respon a una estructuració preconcebuda que té en compte la jerarquització existent entre assentaments i territoris, plantejament que pot ser determinat tant en estudis de territorialització com en l'acurada interpretació del registre documental, epistemològic o, fins i tot, mític (GARCÍA 1999-2000).

Generalment, la construcció o estructuració del territori ibèric -i aquest fet, com veurem, és aplicable a la zona de la Laietània- es fonamenta en tres nivells d'assentament: un o una sèrie d'assentaments centrals, que funcionarien, a partir de l'Ibèric Ple, com a *oppida*, un segon nivell d'assentaments subsidiaris, amb funcionalitat d'abastiment econòmic (agricultura, ramaderia) i un tercer nivell, de tipus defensiu, basat en talaies de control del territori. A part de la confirmació de dades arqueològiques que permeten defensar aquesta disposició tripartida, és interessant plantejar alguns exemples documentals o epistemològics que reforcin aquesta idea.

El primer exemple documental és una peça ceràmica: el **Kalathos de l'Arada**, procedent de l'assentament del Cabezo de la Guardia (Alcorisa, Teruel) (LUCAS 1990). Aquest element pot ser datat entre els segles III i el primer terç del segle I a.n.e. Presenta una decoració figurada, que ha estat interpretada en tres escenes. Una primera d'elles mostra dos sèries de dos personatges, amb el braç enlaire, separats per un element floral interpretat com a àmfora. Una segona escena presenta a un altre personatge llaurant el camp amb una arada

tirada per dos bous. Finalment una tercera escena mostra a dos individus, a cavall, armats amb sengles llances enfrontats a una sèrie d'animals que han estat identificats amb senglars o gossos. La interpretació més estesa sobre el *kalathos* és que aquest representa l'estructuració clàssica en tres espais del territori ibèric: un espai central, amb el poblat o *oppidum*, amb personatges plantejant un pacte (amb els braços alçats), un segon territori subsidiari, agrícola, en els camps que rodejen el poblat, on apareix l'arada i els bous ungits, i finalment un tercer espai, de cacera o guerra, allunyat del poblat i amb individus que van armats, a cavall, i que indistintament cacen, guerregen i defensen el territori. La cacera resta reflexada en la interpretació dels animals enfrontats com a senglars, mentre que la batalla o l'espai bèl·lic apareix si interpretem aquestes bèsties com a gossos de guerra (ARANEGUI 1999; GARCÍA 1999-2000).

El segon dels exemples que presentem pot ser rastrejat en el famós mite de **Gàrgoris i Habis**. Aquesta història d'origen possiblement tartèssic (CARO BAROJA 1986), transcorre al llarg del temps. Bàsicament es pot considerar un primer temps presidit per la reialesa de Gàrgoris, que transcorre en dos escenaris. En el primer, que pot considerar-se com a un món semicivilitzat, s'hi desenvolupa l'incest de Gàrgoris amb la seva filla, que donarà a llum a Habis. La societat viu de la ramaderia i l'escena transcorre al bosc. Adjacent a aquest bosc regit per Gàrgoris es troben els territoris salvatges, habitats per les feres, els passos dels ramats i l'Oceà. És en aquest espai on Habis és abandonat al néixer, i és on l'alimenten i el salven una manada de cèrvols, entre els quals és caçat amb un llaç (Justí XLIX, 4, 1-9). El segon dels temps s'inicia quan Habis és presentat al poblat al seu pare, que el reconeix com a successor. Un cop rei Habis instaura una sèrie de lleis al seu poble, per tal de dotar-lo d'elements de civilització: *"va ser el primer que va ensenyar a posar els bous sota el jou de l'arada i a procurar-se el blat amb el treball del camp i va obligar als homes, per l'odi al que ell mateix havia suportat, a deixar les menjres silvestres i a prendre aliments més suaus"* (Justí XLIX, 4, 11). La instauració de lleis per part de Habis torna a expressar-nos

la divisió tripartida del territori: poblat central, terres de cultiu subsidiàries i zones de cacera i guerra (GARCÍA 1999-2000).

Finalment, cal destacar que l'organització tripartida del territori ibèric sembla comptar amb inspiracions filosòfiques clàssiques, segons alguns autors (GARCÍA 1999-2000; PIERART 1974). Concretament pot recer-car-se a la ciutat dels magnetes de *Les Lleis* de Plató. Solament cal citar la descripció de Pierart: *"Successió de cercles imbricats uns en altres, la ciutat ideal es construeix en torn a una acròpolis; el centre urbà, envoltat de barris, està al centre del territori. Els dotze districtes urbans es corresponen amb els dotze sectors rurals units a la ciutat mitjançant camins. El centre de cadascun d'aquests està ocupat per un llogaret que, com a rèplica reduïda de l'□ □ □ □, està consti-tuda sobre una altura que ocupen els santuaris -trobem en cada kmh les tres divinitats que ocupen l'acròpolis :Atenea, Zeus i Hestia,- i amb un punt de guarnició"* (PIÉRART 1974: 21-22 a GARCIA 1999-2000).

L'organització del territori a la Laietània es basa també en la concepció tripartida, encara que presenta variants contrastables. Així, sembla existir una correlació entre la concepció ideològica de l'espai plantejada en els exemples anteriors i el que reflexa la recerca arqueològica a la zona laietana. Aquest fet es repeteix, amb major evidència en altres territoris ibèrics com per exemple, l'Edetània o l'Ilercavònia. L'establiment d'aquest patró d'assentament, a tenor de les troballes arqueològiques, assegurà una efectivitat de control del territori que ben segur contribuí en l'assentament de les bases per a l'evolució social i política cap a la complexitat.

A partir de paral·lels interpretats al tram final de l'Ebre (DÍLOLI 1997) podem establir dos tipus d'assentaments:

-Assentaments independents de població concentrada: Es tracta de jaciments de tipus central, amb una superfície d'ocupació superior als 1000 metres quadrats. Presenten un sistema defensiu endògen, destinat a protegir una

població instal·lada a l'interior de l'assentament. Aquests poblats posseeixen una funcionalitat bàsica d'explotació econòmica de l'entorn, bàsicament de tipus agrícola o ramader. Aquests assentaments centrals estan encerclats de terres bones, aptes per al cultiu. Són assentaments com Burriac (Mataró) o Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet).

-Jaciments dependents dels anteriors: Presenten una superfície inferior als 1000 metres quadrats, amb un poblament més o menys estable o d'ocupació ocasional. Poden dividir-se en dos tipus segons la seva funcionalitat:

*Assentaments amb funció econòmica: Són nuclis sense estructures defensives, ubicats en punts poc estratègics -al pla, amb visibilitat reduïda o de fàcil accés- sense estructures conservades. La funció d'aquests seria la de complementar la producció agrària o artesanal dels centres dels quals depenen i en són subsidiaris. Cal destacar, per exemple, Mas Boscà (Badalona)

*Assentaments amb funció estratègica: Es tracta de talaies de control i defensa del territori, entre els que cal destacar el Turó de Montgat o la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt, que possiblement tindrien un poblament estable, però que econòmicament dependrien d'un centre més gran, com per exemple Burriac o, en el cas de Montgat, Puig Castellar de Santa Coloma.

*Assentaments amb funció mixta: Dins d'aquest grup s'hi inclourien assentaments que complirien la funció d'explotació econòmica i la de control del territori. Serien subsidiaris dels nuclis centrals i en complementarien l'explotació econòmica, alhora que assegurarien la defensa dels assentaments principals.

Si tenim en compte totes aquestes dades sobre el patró d'ocupació del territori podem determinar l'existència d'uns assentaments centrals, Burriac i Puig Castellar, al voltant del qual s'articula el territori. Es construeixen altres centres

principals, de clara funcionalitat d'explotació econòmica, que solament responen a una possible subsidiaritat envers els jaciments principals, i que alhora articulen el territori a nivell regional. Subordinats a aquests assentaments centrals es troben altres, menors, amb funció econòmica, de control del territori, o mixta.

La construcció territorial ibèrica en tres espais, plantejada més amunt, resulta, doncs, força evident a la Laietània. L'espai del poblat, l'espai de cultiu i l'espai de cacera o de guerra és evident, en un territori on assentaments centrals són complementats econòmicament per altres menors que poden respondre també a funcions estratègiques. Finalment, talaies de control del territori defineixen el tercer espai, el de la guerra i el de la cacera, fora de l'espai dels "homes del poblat", però integrats plenament dins del seu concepte de territori. La interpretació documental ha estat contrastada arqueològicament.

2.5. Bibliografia

ALBERTI, A. (1935): "*Agrupació Excursionista de Badalona*", núm.23. Gener-febrer, Badalona, p. 8-9.

ALEMAO, C.; J. JUAN; A. LÓPEZ (1990): "Astrolatría lunisolar en el poblamiento ibérico de la Layetana", dins *Zephyrus*, XLIII, Salamanca, p. 287-289.

ALMAGRO, J.; J. de C. SERRA-RÀFOLS; J. COLOMINAS (1945): "*Carta arqueológica de España. Barcelona*", CSIC, Madrid, p.143-144.

ALMAGRO, Martin (1955): "*Las necrópolis de Ampurias*", vol. II, Barcelona.

ARANEGUI, Carmen (1970): "Cerámica ibérica de La Serreta (Alcoy): los platos" dins *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 10, València.

ARANEGUI, C. (1985): "Las jarritas bicónicas grises de tipo ampuritano", dins *Ceràmiques gregues i hel·lenístiques de la Península Ibèrica*, Taula Rodona 75è Aniversari de les Excavacions d'Empúries, Barcelona, p.106.

ARANEGUI, Carmen (1999): "Personaje con arado en la cerámica ibérica (ss. II-I a.C.) Del mito al rito" dins *Mélanges C. Domergue, Pallas*, 50.

ARGENTÉ OLIVER, J.L. (1974): "Las fíbulas de la Necrópolis Celtibérica de Aguilar de Anguita", dins *Trabajos de Prehistoria (Nueva Serie)*, núm. 31, Madrid, p.143-216.

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ (ACA) (1006-1007): *Cartolari de Sant Cugat*, foli 314, núm. 942-943.

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ (ACA) (1234): *Cartolari de Sant Cugat*, foli 412, núm. 1202.

ARXIU PARROQUIAL DE TIANA (APA) (1808): *Llibre d'Òbits*, núm. 6, (16 d'agost de 1808), Tiana, p. 226.

BANUS i TORT, J. (1991): "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme): les sitges núms. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat", dins *Laietania*, 6, Mataró, p. 57-83.

BARBERÀ, J. (1968): "La necrópolis de Cabrera de Mar. Colección Rubio de la Serna" dins *Ampurias*, XXX. Barcelona, p. 97-150.

BARBERA, J. (1982): "Burriac, Cabrera de Mar", dins *Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els Darrers Anys, Excavacions Arqueològiques*, 1, Barcelona, p.186-187.

BARBERA, J. (1982-1983): "Un paral·lel remot de l'edifici públic de Burriac (Cabrera de Mar)", dins *Laietania*, 2-3, Mataró, p.146-151.

BARBERÀ, J.; M. CABALLÉ (1960): "Prospecciones en el poblado de Puig Castellar en Sant Vicenç dels Horts (Barcelona)", dins *Zephyrus*, 11, p. 210-214

BARBERÀ, J.; R. PASCUAL; M. CABALLÉ; J. ROVIRA (1960-61): "El poblado prerromano del Turó de Can Olivé de Cerdanyola (Barcelona)", dins *Ampurias*, núms. XXII-XXIII, Barcelona, p. 183-222.

BARBERÀ, J.; R. PASCUAL (1964-65): "El yacimiento prerromano de Puig Castell (Vallgorguina, Barcelona)", dins *Ampurias*, núms. XXVI-XXVII, Barcelona, p. 233-245.

BARBERA, J.; R. PASCUAL (1979-1980): "Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona)", dins *Ampurias*, núms. 41-42, Barcelona, p. 203-242.

BARBERÀ, J.; E. SANMARTÍ (1982): "Excavacions al poblat ibèric de la Penya del Moro (Sant Just Desvern)", dins *Monografies Arqueològiques*, núm. 1. Barcelona.

BARBERÀ, J.; X. DUPRÉ (1984): "Els laietans, assaig de síntesi", a *Fonaments*, 4, p. 31-86.

BEA CASTAÑO, D. (1996): "Can Canyís. Una necròpolis de la I.a Edat del Ferro al Penedès", tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.

BEA, David; Jordi DILOLI; Albert VILASECA (2002) "El Turó del Calvari (Vilalba dels Arcs, Terra Alta). Un recinte singular de la Primera Edat del Ferro al curs inferior de l'Ebre" dins *Primeres Jornades sobre Arqueologia Ibèrica de Tivissa*, Tivissa, novembre de 2001. En premsa

BELARTE, Maria del Carme (1997): "Arquitectura domèstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica", dins *Arqueomediterrània*, núm., Universitat de Barcelona, Barcelona.

BENET, C.; X. FABREGA; J.M. MACIAS; J.A. REMOLA (1993): "La intervenció arqueològica a la variant de Mataró de la carretera N-II", dins *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, Barcelona, p. 53-63.

BENITO, N. et alii (1982-1983): "Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme), durant la campanya de 1984", dins *Laietania*, núm. 2-3, Mataró, p. 42-45.

BENITO, N. et alii (1986): "Excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques", dins *Tribuna d' Arqueologia 1984-1985*, Barcelona.

BERTUCCHI, G. (1992): "Les amphores et le vin de Marseille. Viè avant J.C.-liè s.après J.C.", dins *Revue Archéologique Narbonnaise*, núm. 25, Paris.

BLÁNQUEZ, J.J. (1990): "La formación del mundo ibérico en el sureste de la Meseta (estudio arqueológico de las necrópolis ibéricas de la provincia de Albacete)", Instituto de Estudios Albacetenses de la Excma. Diputación de Albacete. CSIC. Confederación Española de Centros de Estudios Locales. Serie I-Ensayos Históricos y Científicos-núm. 53.

BONET, Ll. (1979): "Descobriment del poblat ibèric de Burriac", dins *Quaderns d'Història i Arqueologia del Maresme*, núms. 8-9 (juny-desembre de 1979), Mataró, p. 227- 229.

BOSCH, P. (1915): "El problema de la cerámica ibérica", Madrid.

BURJACHS, F. et alii (1987): "Un centre laietà productor d'envasos vinaris a Malgrat ", dins *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, I Col·loqui d'Arqueologia Romana*, Badalona, p.224-227.

BURJACHS, F.; N. BENITO; J.M. DEFAUS (1991): "El poblat ibèric fortificat de Burriac Cabrera de Mar, el Maresme)", dins *Fortificaciones. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*, Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, (6-8 i 9 de desembre de 1990), Manresa, p. 159-163.

CARO BAROJA, Julio (1986) : "España Antigua, (conocimiento y fantasías)", Madrid, Istmo.

CARRASCO, A.; M. ÁLVAREZ; C. BERNAL; M. RECASENS (1983): "El poblado ibérico de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, Barcelona)", dins *XVI Congreso Nacional de Arqueología (Murcia, 1982)*, Zaragoza, p. 663-667.

CASTELLS, J.V. (1971): "Nueva contribución al conocimiento de la flora miocénica del Turó de Mongat (Barcelona)", dins *Puig Castellar*, núm. 14. Santa Coloma de Gramenet.

CHIMISANAS JULIÀ, A. (2002): "El Racó de la Història: El Castell de Montgat (II)" dins *Montgat*, núm. 10, (maig de 2002), Montgat, p.22.

CODEX SCCL (1992): "Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples de poblament del Maresme: de l'Ibèric Ple a la romanització", dins *Laietania*, núm. 7, Mataró, p. 157-189.

COLL, Ramon (1987): "El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Mar, el Maresme): història de la investigació i estat de la qüestió", dins *Les Nostres Arrels*, núm. 2, Premià de Mar.

COLL, Ramon (1987): "Premià de Mar en l'antiguitat: prehistòria, ibers i romans", dins *Quadern Verd*, núm. 6, Premià de Mar.

COLL, Ramon; F. CAZORLA; F. BAYES (1993) "Una cova-santuari ibèrica en el Maresme: la Cova de les Encantades de Montcabrer (Cabrera de Mar)", dins *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, (28 de novembre de 1992), Mataró, p. 29-38.

COLL, Ramon; F. CAZORLA; F. BAYES (1994): "El santuari de la Cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Dalt, el Maresme). Estudi preliminar", dins *Laietania*, núm. 9, Mataró, p. 35- 86.

COMAS, Montserrat (1985): "Baetulo, les àmfores", dins *Monografies Badalonines*, núm. 8. Badalona.

CRABOL, D. (1986): "L'age du fer en Cerdagne Française", dins *6è. Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, p. 59-78

CUBELLS, J. (1932): "De re toponímica Montcada" dins *Butlletí de l'Associació Excursionista Tagamanent*. (Novembre-desembre de 1932), Barcelona, p.102-105.

CUYÀS i TOLOSA, J.M. (1975): "*Historia de Badalona*". vol.I. Badalona.

CUYÀS i TOLOSA, J.M. (1976): "*Historia de Badalona*". vol.II. Badalona

CUYÀS i TOLOSA, J.M. (1977): "*Historia de Badalona*". vol.III. Badalona

CUYÀS i TOLOSA, J.M. (1978): "*Historia de Badalona*". vol.IV. Badalona.

CUYÀS i TOLOSA, J.M. (1979): "*Historia de Badalona*". vol.V. Badalona

DD.AA (1991): "Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)", dins *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica*, (6-7-8 i 9 de desembre), Manresa.

DD.AA (1993): "El poblament ibèric a Catalunya", dins *Laietania*, núm. 8, Mataró.

DD.AA (1994): "Model d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 a.n.e. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la depressió de l'Ebre", dins *Gala*, núms. 3-5, Sant Feliu de Codines.

DD.AA (1998): "*Els Ibers. Prínceps d'Occident*". Fundació La Caixa, Barcelona.

DD.AA (1998): "*Actas del Congreso Internacional Los Iberos. Príncipes de Occidente. Las estructuras de poder en la sociedad ibérica*", Universitat de València, Saguntum.

DD.AA (1998): "L'arqueologia del territori", a *Citerior*, núm. 2, Biblioteca Tarraconense – Virgili Editor, Tarragona.

DD.AA (1998): "*La moneda en la societat ibèrica*", Museu d'Art de Catalunya, Barcelona.

DE BOFARULL i BROCÀ, Antoni (1886): "*Història crítica de la guerra de la independència a Catalunya*".

DE LA PINTA, Jorge Luis; L. TOLOSA (1978): "Contribución al conocimiento del poblado ibérico del Turó de Mongat (Barcelona)", dins *Puig Castellar* (3a època), núm. 1, Santa Coloma de Gramenet, p.17-21.

DE LA PINTA, Jorge Luis ; G. IBÁÑEZ (1990): "Materiales arqueológicos inéditos procedentes del Turó de Montgat (Maresme)", dins *Butlletí del Centre d'Estudis de la Natura del Barcelonès Nord*, núm. 6, Santa Coloma de Gramenet, p. 292-300.

DEL CAMPO i JORDÀ, Ferran (1998): "*Castells medievals del Maresme*", Ed. Brau, Col·lecció Guies del patrimoni Comarcal, núm. 13, Girona.

DEPAGE, G.; L. SOLÉ I SABARÍS (1934) : "Constitució geològica del Turó de Montgat", al *Butlletí de l'Institut d'Estudis Catalans d'Història Natural*, vol. XXXIV, Barcelona, p.138-148.

DILLOLI, J. (1991): "*La Ilercavònia*", Col·lecció Dertosa, 38, Ed. Coop. Gràfica Dertosense, Tortosa.

ESTEBAN SALVADOR, R.; J. GARCÍA ROSSELLÓ; J. PUJOL i DEL HORNO (1981): "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) (II)", dins *Laietania*, núm. 1, Mataró, p. 15-63.

ESTEBAN, R.; J. GARRIDO; J. TURA (1992): "Nota sobre els treballs de restauració de la porta de migjorn de l'oppidum de Burriac (Cabrera de Mar)", dins *VIII Sessió d'Estudis Mataronins (19 d'octubre de 1991)*, Mataró, p. 7-10.

ESTEVE GÁLVEZ, F. (1999): "*Recerques arqueològiques a la ribera baixa de l'Ebre, II, Protohistòria i Antiguitat Tardana*", Museu del Montsià, Amposta.

ESTRADA, J. (1969): "*Vías y poblamiento romano en el Area Metropolitana de Barcelona*". Comisión de Urbanismo de Barcelona, Publicación núm.27, Barcelona.

FLETCHER, D. (1977): "*La necrópolis ibérica del Corral de Saus (Mogente, Valencia)*", Nota informativa amb motiu del 50 aniversari del SIP.

FLOREZ, E. (1747): "*España Sagrada*", vol.XXIX, cap.V. Dresde.

FONT i CUSSÓ, J. (1933): "*Restes ibèriques*", dins *Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Badalona*, núm.14 (maig-juny de 1933), Badalona, p.8-10.

FONT i CUSSÓ, J. (1976): "*Addenda*" dins *Centenari del Centre Excursionista de Catalunya. Montgat*, 26 de febrer de 1976.

FONT i CUSSÓ, J. (1980): "*62 articles*". Museu de Badalona. Badalona.

FREIXA, Albert; Jordi JUAN; Glòria MARTINEZ (1987): "*Montgat, poble de futur*", Publicacions de l'Ajuntament de Montgat. Montgat.

FREIXA, Albert et alii (1991): "*Noves aproximacions a l'estudi del Turó de Montgat (El Maresme)*" dins *Laietania*, núm. 6, Mataró, p.35-56.

GALERA, Lluís (1982): "*Montgat*" a *Gran geografia comarcal de Catalunya*, volum 6, Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p.444-446.

GARCÍA QUINTELA, Marco V. (1999-2000): "*La construcción del territorio entre íberos y celtíberos*" dins *Kalathos*, 18-19. Teruel 1999-2000.

GARCÍA ROSSELLÓ, J. (1993): "*La necrópolis ibérica del Turó dels dos Pins. Cabrera de Mar (Maresme)*", dins *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, Barcelona, p. 39-51.

GARCÍA i ROSELLO, J.; J. MIRO i CANALS; J. PUJOL i DEL HORNO (1991): "*La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme)*", dins *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*, Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, (6-8 i 9 de desembre de 1990), Manresa, p. 99-213.

GARCÍA i ROSELLO, J.; D. ZAMORA MORENO (1993): "*La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica*", dins *El poblament ibèric a Catalunya, Laietania*, 8, Mataró.

GASULL, P. et alii (1986): "Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme a Castell Ruf (Martorell, Vallès Oriental)", dins *Tribuna d'Arqueologia* 1984-85, Barcelona, p.53-62.

GRACIA, F.; MUNILLA, G. (1997): " *Protohistòria. Pobles i cultures a la Mediterrània entre els segles XIV i II aC*", Editorial Columna, Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.

GRACIA, Francesc et alii (2000): "El llibre dels íbers. Viatge il·lustrat a la cultura ibèrica", Edicions El Mèdol, Tarragona.

GRANADOS, D. et alii (1986): "Montjuïc dins el context del món ibèric laietà antic", al. 6è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà, p. 211-218.

GUITART, J. (1976): "Baetulo, topografía, arqueología, urbanismo e historia", Monografías Badalonesas, 1, Museu de Badalona, Badalona, p.23.

IBÁÑEZ, G.; A. MARTÍNEZ (1991): "Sitges ibero-romanes a la base oriental del poblat ibèric de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès)". Santa Coloma de Gramenet.

JUNYENT, E.; V. BALLDELLOU (1972): "Una vivienda ibérica de Mas Boschà" , a *IAP Publicaciones Eventuales*, 21. Barcelona.

LAMBOGLIA, N. (1952): "Per una classificazione preliminare della ceramica campana", dins *Atti del I Congresso Internazionale di Studi Liguri*, Bordighera, p. 139-206.

LANCEL, Sèrge (1979) "Byrsa I. Rapports préliminaires des fouilles (1974-1976)", Roma.

LANCEL, Sèrge (1982) "Byrsa II. Rapports préliminaires des fouilles 1977-1978: niveaux et vestiges puniques", Roma.

LLEONART i CASADEVALL, R. (1979): "Nota sobre unes excavacions furtives a Cabrera de Mar", dins *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 7, Mataró, p. 177-180.

LOPEZ, A.; J. ROVIRA; E. SANMARTÍ (1982): "Excavaciones en el poblado layetano del Turó del Vent (Llinars del Vallès), dins *Monografies Arqueològiques*, núm. 3. Barcelona.

LUCAS, M. R. (1990): "Trascendencia del tema del labrador en la cerámica ibérica de la provincia de Teruel" dins *Zephyrus*, 43.

MADOZ, P. (1848): "*Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de España y sus posesiones de ultramar*", vol. 11, p. 285

MARCA, P. de (1688): "*Marca hispánica sive Limes hispanicus*", llibre II, cap.XV, Paris.

MARTIN, G. (1974): "Cerámica campaniense de Valentia, Pollentia y Albintimilium (Estudio Comparativo)", dins *VI Symposium de Prehistoria (Prehistoria y Arqueología de las Islas Baleares)*, Barcelona, p. 231-358.

MARTÍ i GARCÍA, C. (1978): "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) (I)", dins *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 5-6, Mataró, p. 125-134.

MASDEU, J.F. (1783-1805): "*Historia Crítica de España y de la Cultura Española*", vol.III, p.23, Madrid.

MATAMOROS, D. (1991): "Els ancoratges antics de Vilassar de Mar / Cabrera de Mar i de Mataró (El Maresme)", dins *Laietania*, núm. 6, Mataró, p. 85-98.

MATEU, J. (1980): "*Notes per a un estudi local. Montgat*". Associació de Personal de la Caixa de Pensions. Montgat.

MAYA, José Luis (1985): "Silos de la 1ª Edad del Hierro en la UAB", dins *Estudios de la Antigüedad*, núm. 2, p.147-218.

MAYA, José Luis; Francisco CUESTA; Javier LÓPEZ CACHERO (1998): "*Genó. Un poblado del Bronce Final en el Bajo Segre (Lleida)*", Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.

MIRET, M.; J. SANMARTÍ; J. SANTACANA (1984): "Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán", dins *Arqueología Espacial*, núm. 4, Teruel, p.173-186.

MIRET, M.; J. SANMARTÍ; J. SANTACANA (1987): "La evolución y el cambio del modelo del poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo", dins *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*, Coloquio (27-28 de febrero de 1986), Madrid, p. 79-88.

MIRO i ALAIX, M. T. (1991): "Les estructures defensives del poblat ibèric de la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt (Maresme)", dins *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*, Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, (6-8 i 9 de desembre de 1990), Manresa, p. 241-244.

MIRÓ i CANALS, J. (1982): "*Aproximació a la producció i el comerç del vi a Catalunya en l'antiguitat*", Museu del Vi, Vilafranca del Penedès.

MIRÓ i CANALS, J. (1983-84): "Algunas consideraciones sobre las ánforas Mañá B-3", dins *Pyrenae*, núm.19, p.157-189.

MIRO i CANALS, J.; PUJOL i J. DEL HORNO (1982-1983): "Nota sobre la campanya d'excavacions realitzada durant l'any 1983 en el poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, Maresme)", dins *Laietania*, núm. 2-3, Mataró, p. 36-45.

MIRO i CANALS, J.; J. PUJOL i DEL HORNO; J. GARCÍA i ROSELLO (1988): "El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (s. I a. C.)", dins *Laietania*, núm.4, Mataró, p. 7-182.

MORAN i OCERINJAUREGUI, Josep (1997): "De municipis independents a barris de Barcelona en el centenari de la gran annexió", dins *Serra d'Or* (desembre de 1997), pàg.47.

MOREL, J.P. (1965): "Ceramique à vernis noir de Pompei", dins *Rei Cretariae Romanae Factorum. Acta VII*, p.81-103.

MOREL, J.P. (1969): "L'atelier des petites estampilles", dins *MEFR*, núm. LXXXI, p. 59-117.

MOREL, J.P. (1980): "La ceramique campanienne: acquis et problèmes", dins *Ceramiques Hellenistiques et Romaines.*, vol.242, Besançon, p.85-122.

MOREL, Jean-Paul (1981): "*Céramique campanienne: les formes*". Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, École Française de Rome, Palais Farnèse, Roma.

NAVARRO, R. (1970): "Las fíbulas en Cataluña", dins *Publicaciones eventuales*, núm.16. Barcelona, p. 20.

NORDSTRÖM, S. (1969 i 1963): "*La céramique peinte ibérique de la province d'Alicante, I i II. Acta Universitatis Stockholmiensi*", VI i VIII, Stockholm.

OLESTI VILA, O. (1995): "*El territori del Maresme en època republicana (S.III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història*", Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.

PALOL, Pere de (1958) "La necrópolis hallstática de Agullana" a *Bibliotheca Praehistorica Hispanica*, I, Madrid.

PELLICER, J.M. (1887): "*Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región layetana*", Mataró, p. 30-32.

PETIT, M.A. (1985): "*Contribución al estudio de la E. del Bronze en Catalunya (comarcas del Moianés, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Maresme, Barcelonès i Baix Llobregat)*".Tesi doctoral. UAB, 5 volums.

PIÉRART, M. (1974): *Platon et la Cité grecque. Théorie et réalité dans la Constitution des "Lois"*. Bruxelles, Palais des Académies.

PONS MELLADO, E. (1982-1983): "Acerca de unos hornos ibéricos en la Riera de Sant Simó (Mataró)", dins *Laietania*, núm.2-3, Mataró, p.185-200.

PREVOSTI, M. (1981): "*Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*", Museu de Badalona, Badalona, p.215.

PREVOSTI, M. (1995): "Introducció geogràfica i històrica", dins *Autopistes i Arqueologia. Memòria de les excavacions a la prolongació de l'Autopista A-19*, Barcelona, p. 19-17.

PTOLOMEU: "*Taules*". Llibre II, 6, 19.

PUJOL i DEL HORNOS, J. (1991): "*Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme*", dins *Laietania*, núm. 6, Mataró, p. 19-33.

PUJOL i DEL HORNO, J.; J. GARCÍA i ROSELLO (1994): "El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins el naixement d'Ilduro", dins *Laietania*, núm. 9, Mataró, p. 89-129.

RAFEL, N. (1985): "El ritual d'enterrament ibèric. Un assaig de reconstrucció", dins *Fonaments*, núm. 5. p. 13-31.

RAFEL, N. (1989): "*La necròpolis del Coll del Moro de Gandesa. Les estructures funeràries*". Tarragona.

RAFEL, N. (1991): "*La necròpolis del Coll del Moro de Gandesa. Els materials*". Publicacions de la Diputació de Tarragona, Tarragona.

RAMON, Joan (1995): "*Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*", Publicacions de la Universitat de Barcelona, Col·lecció Instrumenta, núm. 2, Barcelona.

REVILLA, V. (1995): "*Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglo I aC-III dC)*", Edicions del Servei del Llibre l'Estaquirot, Cuadernos de Arqueología, Barcelona.

RIBAS, M. (1964): "*El poblado ibérico de Ilduro*". EAE.30. Madrid.

RIBAS, M. (1975): "*El Maresme en els primers segles del cristianisme*". Mataró, p.13.

RIBAS, M., LLADO, J. (1977-1978): "Excavació d'unes habitacions pre-romanes a Burriac (Cabrera de Mataró)", dins *Pyrenae*, núms.13-14, p. 153-180.

RIBAS, M. (1986-1989): "Restes d'habitacions ibèriques en el Turó d'Onofre Arnau, Mataró", dins *Ampurias*, núms. 48-50, II, p. 238-239.

RIBAS, M. (1994): "Restes ibèriques en el Turó dels Orriols (Cabrera de Mar)", dins *Laetania*, núm. 9, Mataró, p. 5-17.

RIPOLL, E.; J. BARBERÀ; M. LLONGUERAS (1965): "Poblado de Puig Castellar (Sant Vicenç dels Horts, Barcelona), dins *EAE*, 40. Madrid.

ROS SALA, M.M. (1989): "*La pervivencia del elemento indígena: la cerámica ibérica, La ciudad romana de Carthago Nova. Fuentes y materiales para su estudio*, 1, Murcia.

RUIZ, Arturo; Manuel MOLINOS (1993): "*Los íberos. Análisis arqueológico de un proceso histórico*", Ed. Crítica, Barcelona.

RUIZ ZAPATERO, Gonzalo (1983-85): "*Los Campos de Urnas del Noreste Peninsular*", Tesi doctoral, 2 vols, Servicio de Repografía de la Universidad Complutense . Madrid.

SALETE DA PONTE (1973): "*Fíbulas de Conimbriga*", Conimbriga, vol.XII, Coimbra.

SANMARTÍ, Enric (1973): "El taller de las pequeñas estampillas en la Península Ibérica", dins *Ampurias* , núm. XXXV, p.135-173.

SANMARTÍ, Enric (1976): "Breu aproximació a la ceràmica de vernís negre del poblat de Sant Miquel de Sorba", dins *Actes del I Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Cypsela, núm. 1, p.125-128.

SANMARTÍ, Enric (1978): "*La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*". Barcelona.

SANMARTÍ, Enric; J.BARBERÀ (1984): "Nota sobre un conjunt de ceràmiques trobades a la Torre de Vallromanes (Vallès Oriental, Barcelona)", a *Información Arqueológica*, núm.43, p.73-80.

SANMARTÍ, Enric; J. SANTACANA (1986): "La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès", dins *6è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, p. 227-243

SANMARTÍ, Joan (1986): *"La Laietània Ibèrica. Estudi d'Arqueologia i Història"*, Publicacions de la Universitat de Barcelona.

SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1992) *"El poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)"*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, núm. 11. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona

SCHULTEN, A (1959): *"Geografía y etnografía antiguas de la Península Ibérica"*, vol.1, Inst. Rodrigo Caro, CSIC, Madrid, p.327.

SECCIO ARQUEOLOGICA MUSEU MATARO (1982): "Can Modolell i Can Miralles, Cabrera de Mar", dins *Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els Darrers Anys, Excavacions Arqueològiques*, núm. 1, Barcelona, p. 183- 185.

SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1928): *"Forma Conventus Tarraconensis"*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p.16.

SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1942): *"El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana"*, dins *Ampurias*, IV, Barcelona, p. 69 i ss.

SOLER, G. (1890): *"Badalona histórico-arqueológica"*. Badalona

SPARKES, B.; L. TALCOTT (1970): *"The Athenian Agora. Black and Plain Pottery"*. Princeton.

TAYLOR (1957): *"Cosa: Black-glaze pottery"*. MAAR.25

VILA i PÉREZ, C. (1994): "L'edifici públic de Burriac: hipòtesis sobre la seva funcionalitat", dins *Laietania*, núm. 9, Mataró, p. 19-31.

VILLARONGA, L. (1979): *"Numismática Antigua de Hispania"*. Barcelona.

VILLARONGA, L. (1982): *"Les seques ibèriques catalanes"*, dins *Fonaments*, núm. 3, Barcelona.

VIVES ESCUDERO, A. (1924): *"La Moneda Hispánica"*. Madrid.

ZAMORA i MORENO, D. ; J. GUITART i DURAN; J. GARCÍA i ROSELLO (1991): "Fortificacions a la Laietània litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona). Cap a un model interpretatiu de l'evolució del poblament ibèric laietà", dins *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*, Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, (6-8 i 9 de desembre de 1990), Manresa , p. 333-353.

ZAMORA i MORENO, D. et alii (1994): "Troballa d'una nova sitja ibèrica del jaciment de 'Can Miralles-Can Modolell' (Cabrera de Mar, el Maresme)", dins *Pyrenae*, núm. 25, p. 181-204.

2.6. Links de món ibèric i arqueologia del Maresme:

- CENTRE D'ESTUDIS DE LA RIBERA D'EBRE: *Ibers a l'Ebre* [en línia]
<http://www.fut.es/~jjdm/links.html>
- CHIMISANAS JULIÀ, Abelard : *Montgat. Genealogia i Història* [en línia]
<http://www.chimisanas.cat/raco.htm>
- GRUP D'HISTÒRIA DEL CASAL DE MATARÓ: *Descobertes a Iluro. Excavacions arqueològiques de l'any 2000* [en línia]
<http://personal4.iddeo.es/jllovet/actual/noindex/arqueo/1-00.html>
<http://personal2.iddeo.es/cabrespina/iluro2/index.html>
- GRUP D'HISTÒRIA DEL CASAL DE MATARÓ: *Recursos d'Història: El Maresme* [en línia]
<http://personal4.iddeo.es/jllovet/index.htm>
- PUJOL PUIGVEHÍ, Anna: *Els ibers a Catalunya* [en línia]
<http://www.xtec.es/recursos/socials/ibers/index.htm>
- SANMARTÍ GRECÓ, Enric: *20 años de estudios ibéricos en Catalunya* [en línia]
http://www.ffil.uam.es/reib2/sanmarti_1.htm
- *El Maresme, una realitat viva* [en línia]
<http://194.224.132.11/runes.htm>
- *Arqueologia Regio Laietanis* [en línia]
<http://www.geocities.com/Athens/Academy/4315/arque.html>

3. APÈNDIX:

Apèndix 1: Inventaris

Apèndix 2: Dibuixos

Apèndix 3: Planimetria

Apèndix 4: Fotografies